

HZ. ÖMER'İN ADALETİ VE ÖLÜMÜNDEKİ BELİRSİZLİKLER İÇİNDEKİLER

Başlıklara tıklayınca ilgili konuya ulaşabilirsiniz.

GİRİŞ	1
HZ. ÖMER'İN DEVLET YÖNETİMİ	2
HZ. ÖMER'İN YÖNETİM ANLAYIŞI	2
HZ. ÖMER'İN FARKLI KÜLTÜRLERDEKİ UYGULAMALARI	3
HZ. ÖMER DÖNEMİNDE GAYRİ MÜSLİMLERİN HUKUKİ DURUMU VE VERGİ.....	4
ARAZİ VERGİSİ	7
HZ. ÖMER DÖNEMİNDE GANİMET OLAN ARAZİLERİN PAYLAŞIMI	7
YABANCI MALLARDAN ALINAN GÜMRÜK VERGİSİ	11
HZ. ÖMER DÖNEMİNDE ADLİYE (YARGI) TEŞKİLATI	12
HZ. ÖMER'İN KÖLELİĞE YAKLAŞIMI.....	13
CARIYE KONUSUNA YAKLAŞIM.....	16
HZ. ÖMER'İN FARKLI SİYASİ EMELLER VE BEKLENTİLERE KARŞI TAVRI	17
HZ. ÖMER'İN İBADETLERE VE İNSANLARA BAKIŞI.....	18
HZ. ÖMER'İN ADALETİYLE İLGİLİ ÖRNEKLER	19
HZ ÖMER'İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ BELİRSİZLİKLER.....	21
HZ ÖMER'İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ YAYGIN KANAAT	21
HZ ÖMER'İ, VERGİ YÜKSEKLİĞİ NEDENİYLE BİR KÖLENİN ÖLDÜRDÜĞÜ İDDİASI.....	21
VERGİ MİKTARI KONUSU	22
HZ ÖMER'İN, ÖLÜMÜ TEMENNİ ETTİĞİ, RÜYALARDA ÖLECEĞİ GÖRÜLDÜĞÜ İÇİN ÖLDÜRÜLDÜ İDDİASI.....	26
UYEYNE B. HİSN'İN HZ ÖMER'İN NERESİNDEN BIÇAKLANACAĞINI BİLDİRMESİ	26
KA'B EL-AHBÂR'IN, HZ ÖMER'İN, ÖLDÜRÜLECEĞİNİ ÖNCEDEN BİLDİRMESİ.....	27
HALİFE ÖMER, ÖLMİYİ ARZULAMIYORDU; AMA ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ ENDİŞELERİ VARDI	28
HALİFE ÖMER'İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ FARKLI İDDİALAR	29
HZ. ÖMER'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAŞANAN OLAYLAR	31
SONUÇ.....	32
KAYNAKÇA.....	33

“Yeryüzünde gezip dolaşın da hakikati yalanlayanların sonunun ne olduğunu inceleyin(araştırın).” (3Al-i İmran/137)

GİRİŞ

İslam dünyasında, Hz Peygamber'den sonra dirayetli ve adaletli olma konusunda ilk sıralarda yer alabilecek kişilerin başında, kuşkusuz Hz Ömer¹ ve Ebu Hanife gelir. Bundan dolayıdır ki onlar, büyük çoğunluk tarafından haklı olarak takdir edilmişlerdir. Ne var ki her ikisi de, birileri tarafından öldürülmüş, ama onların asıl öldürülme gerekçeleri üzerinde fazla durulmamış veya örtbas edilmiştir. Bunun bir amacı ve açıklaması olmalıdır.

Her iki zatın da ortak noktalarının fazlalığı dikkate şayandır: Onlar, halkla iç içe yaşamışlar, toplumun sosyal ve ekonomik sorunlarıyla ilgilenmişler, hurafe ve batıl inançlara karşı mücadele etmişler, dinin aşırı şekilci, aşırı kuralcı ve aşırı ayrıntıcı yorumlanmasına itiraz etmişler, rivayetler (hadisler) konusunda hassas davranmışlar ve bu yüzden tepki almışlar, geleneğe aykırı söylem ve eylemlerinden dolayı eleştirilmişlerdir. Bu etkili zatlar, devlet içindeki güç odakları tarafından öldürülmüş ve öldürülme gerekçeleri eften püften konulara bağlanmıştır.

¹ EBÛ HAFS ÖMER B. EL-HATTÂB (583-644): Mekke'de dünyaya geldi. Adiy kabilesine (boyuna) mensuptur. Okuma yazma bilenlerdendi. Ergenlik döneminde deve otlatırdı. Mekke'nin diplomasisinden sorumlu idi. Spor, güreş, ata binicilik, askerlik ve hitabetle ilgiliydi. Müslüman olmadan önce Suriye ve İran'a gitti ve oradaki yetkililerle diplomatik görüşmeler yaptı. 27 yaşında Müslüman oldu. 63 yaşında vefat etti. Oğulları; Abdullah, Ubeydullah, Ebu Şahme, Abdurrahman, Zeyd ve Mucir; kızı, Hz Peygamber'in eşi Hafsa'dır. Şibli, 1/44-48, 2/400

HZ. ÖMER'İN DEVLET YÖNETİMİ

HZ. ÖMER'İN YÖNETİM ANLAYIŞI

Müslüman coğrafyanın genişlemesi, Müslümanların, farklı ve yabancı kültürlerle karşılaşması, o coğrafyada yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumu, Hz Ömer döneminde ilk kez ortaya çıkan ve çözülmesi gereken büyük sorunlardır:

Hız. Ömer'in hilafeti dönemi fetihlerle dolu bir dönemdir. Bu yüzden fethedilen arazilerin ve üzerinde yaşayan insanların durumu onun zamanında daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Bilindiği gibi onun yöneticiliği döneminde fetih sonrası, halk dinini seçme hususunda serbest bırakılmış; İslam'ı kabul edenlerin daha önceleri Müslüman olanlardan hak ve salahiyet açısından farkı olmamış; Müslümanlığı kabul etmeyenlere gayr-i müslim muamelesi yapılmıştır.²

Devlet yönetiminde yeni kurumların tesisi, görev tanımı ve denetlenmesi, yine o dönemde ele alınan konulardır:

Hız. Ömer döneminde illerde şu görevliler bulunuyordu: 1-Valilik, 2-Kâtiplik, 3-Divan katipliği (askerin atanma, yer değiştirme ve terfi, aylık işleri), 4- Sahibi harçlık (Vergilerin toplanması işleri), 5-Şurta (Polis ve güvenlik işleri), 6-Sahibi beytü'l-mal (Devlet gelirleri ve maliyesi), 7-Kadılık (Hukuk ve şeriat işleri) Gerektiğinde bu görevlerden birkaçı aynı kişiye verilir.³

Devlet kademelerinde görev alan yetkililerin görevlerini istismar etmemesi için yine o dönemde ciddi tedbirler alındığını görüyoruz:

Bu dönemde her memurun Türk (pahalı lüks) atına binmeyeceğine, ince, zarif elbiseler giymeyeceğine, elenmiş un yemeyeceğine, kapısında kapıcı bulundurmayacağına ve kendisine muhtaç olanlara kapısını her zaman ardına kadar açık tutacağına dair söz vermesi zaruriydi. Şartlar ekseriya tayin mektubuna kaydedilir ve cemaate ilan edilirdi.⁴

Hız. Ömer'in, Kur'an'ın ruhunu kavramış bir insan olarak, devlet işlerindeki görevlendirmelerde ırk, renk, dil ve din ayrımı yapmadığını görüyoruz. Devletin işleriyle ilgili kayıtların o bölgenin diliyle tutulduğu, farklı dinde bile olsa, o bölgenin ehliyetli ve liyakatli insanlarına görev verildiği veya görevlerinin devamına karar verildiği göze çarpıyor:

İslam'dan önce Irak ve İran'ın arazi kayıtları Farsça, Suriye'nin Latince, Mısır'ın Kıpti lisanı ile tutulur, Hız. Ömer'in devrinde de öylece kalır. Önceden arazi vergi dairesinde çalışan İranlı, Yunan ve Kıptiler önceki gibi vazifelerinde devam ederler. Bundan da öte Hız. Ömer vergi kayıtlarını derleyip toplaması için Medine'ye bir Bizanslı Hristiyan'ı çağırır.⁵

Hız. Ömer, Kur'an'ın bir hükmü olarak gayr-i Müslimlerin ekonomik durumundan da kendisini sorumlu görmüştür. Dönemin koşulları gereği, vahyin esnek bıraktığı konularda hak ve adaletin bir gereği olarak inisiyatif kullanmaktan çekinmemiştir. Tövbe suresi, 60. ayette sekiz grup arasında yer alan fakirlerin dışında 'miskinler' kategorisine getirdiği yorum buna örnek teşkil etmektedir:

Tövbe suresinin 60. ayetindeki "miskinler" ifadesini Hız Ömer, ehl-i kitabın (Yahudi ve Hristiyanların) fakirleri olarak yorumlamış ve o gruba zekât tahsis etmiştir, aynı ayette zekât verilecek kimseler arasında zikredilen 'kalpleri ısındırılanlara (müellefe-i kulûb)' o günkü şartlarda zekât vermeyi doğru bulmamıştır. Müellefe-i kulûpla kastedilenler olası gruplar

² Mustafa Fayda, Hız. Ömer Zamanında Gayri Müslimler, s. 8; Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, I,196; Davut Şahin, Hız. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, 234.

³ Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, Doktora Tezi, 54

⁴ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, c.2, s.48

⁵ Davut Şahin, Hız. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, Doktora tezi, s.99.

şunlardır: 1- İslam'a girmesi umulan kimseler. 2- Müslümanlara zarar verilmesinden endişe edilen kimseler. 3- İslam'a yeni girmiş olan kimseler.

Kalpleri İslam'a ısındırılanlar (muellefe-i kulûb) kategorisinde yer alan Uyeyne b. Hısn ve Akra b. Habis, Hz. Ebubekir'e gelirler; "Ey halife! Üzerinde yeşillik bitmeyen hiçbir şekilde kullanmadığımız toprağı tuzlu bir arazimiz var. Ekip dikmek için bize vermeye uygun görür müsünüz? Belki Allah bizi oradan rızıklandırır" derler. Bunun üzerine halife Hz. Ebubekir o yeri ikisine tahsis eder. Yerin onlara ait olduğunu göstermesi için de bir belge verir ve şahit olması için Hz. Ömer'e gönderir. Hz. Ömer, yazıyı okuyunca ellerinden onu alır, kağıdı imha eder. Onlara dönerek: "Resulullah Müslümanların sayısı azken size uyum sağlamaya çalışıyordu, ama bugün Allah, İslam'ı üstün kılmıştır. Gidin çalışın, siz kendinizi gözetmezseniz Allah sizi himaye etmez der.⁶

Kalpleri İslam'a ısındırılanlar (muellefe-i kulûb) kategorisinde yer alan Akra' b. Hâbis,⁷ irtidad olayları sırasında Zibrikan veya Uyeyne b. Hısn ile Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek, "Bahreyn'in haracını bize verersen biz de kavmimizin itaat ve bağlılığını garanti ederiz" deyince halife Hz. Ebubekir o yeri ikisine tahsis eder. Yerin onlara ait olduğunu göstermesi için de bir belge verir ve şahit olması için Hz. Ömer'e gönderir. Hz. Ömer, yazıyı okuyunca ellerinden onu alır ve belgeyi yırtar. Onlara dönerek: "Resulullah Müslümanların sayısı azken size uyum sağlamaya çalışıyordu, ama bugün Allah, İslam'ı üstün kılmıştır. Gidin çalışın, siz kendinizi gözetmezseniz Allah sizi himaye etmez der.⁸

Halife Ömer, idealleri olan bir insandır. O her idealini gerçekleştiremeye de bir idealini şöyle açıklamıştır:

Eğer ben uzun bir zaman için yaşayabilseydim, halkın durumunu bizzat görmek için bütün İslam topraklarına gider ve dolaşırdım. Böylece benim zamanımda yerine getirilemeyen çeşitli ihtiyaçlara sahip olduklarını bilirdim. Eğer vali bana ulaşmada başarısız olursa, bu sorun bana ulaşmaz. Şam'a gider ve orada iki ay kalırdım. Sonra Cezire'ye (Kuzey Irak'a) gider ve iki ay kalırdım. Ondan sonra Mısır, Küfe ve Basra'ya gider ve her bir yerde iki ay kalırdım. Ümit ederim ki benim çabam Allah tarafından iyi bir çaba olarak kabul edilebilir.⁹

HZ. ÖMER'İN FARKLI KÜLTÜRLERDEKİ UYGULAMALARI

Halife Ömer, fethedilen ülkelerde İslam'a aykırı olmayan uygulamaları değiştirmedeği, yalnızca haksızlıklara müdahale ettiği görülmektedir.

"Bir ülke için idari bir usul tanzim etmeden önce, o ülkenin eski adet ve teamüllerini öğrenmek Halife Ömer için değişmez bir tatbikattı. Çok defa, bazı değişikliklerle eski idari düzenin devam etmesini uygun görürdü. Bir memlekette eskiden beri cari olagelen sistem ve

⁶ Davut Şahin, Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, s. 232-233 (İbn Ebi Hatim, a.g.e., VI. 1822 nu. 10377; Suyûtfî, ed-Durru'l-mensur, VII.415)

⁷ Akra' b. Hâbis cesur ve başarılı bir kumandandı, fakat sert bir mizaca sahipti. Huneyn'de elde edilen ganimetlerin taksiminden sonra, mağlûp ordunun bir kısmı Hz. Peygamber'e Müslüman olduklarını söyleyerek esirleri serbest bırakmasını istediler. Hz. Peygamber de Abdülmuttalib oğullarıyla kendi hissesine düşen ganimet ve esirleri geri verdi. Diğer Müslümanlar da aynı şekilde hareket ettiler. Akra' ise, "Ben ve Temimliler böyle bir şeye razı olamayız" diyerek Resûlullah'ın ricasını kabul etmedi. Yine bir defasında Hz. Peygamber'in Hz. Hasan'ı öptüğünü gören Akra' hayretle, "Siz çocuklarınızı öper misiniz? Benim on çocuğum var, fakat hiçbirini öpmedim" demişti. Haccın farz olduğunu tebliğ eden Hz. Peygamber'e, "Her yıl mı haccedeceğiz?" diyen ve, "Ey iman edenler! Bir kısım şeyleri sormayın ki şayet açıklanırsa hoşunuza gitmez" (el-Mâide 5/101) meâlindeki âyette kınanan da Akra'dır. DİA, Akra' b. Habis, Uyeyne b. Hısn ve Zibrikan b. Bedr maddeleri.

⁸ Davut Şahin, Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, s. 232-233 (İbn Ebi Hatim, a.g.e., VI. 1822 nu. 10377; Suyûtfî, ed-Durru'l-mensur, VII.415); DİA, Akra' b. Habis Maddesi.

⁹ Halit Çil, Halife Ömer b. Hattab Devrinde Etkili Yönetim, 344.

vergi kayıtları oldukları gibi alıkonulmuş, hatta lisanları bile değiştirilmemişti. Irak ve İran'ın kayıtları Farsça; Suriye'ninkiler, Latince; Mısır'ınkiler Kıpti lisanı ile tutulurdu. Hz. Ömer'in devrinde de öylece kaldılar. Arazi vergisi dairesinde çalışan İranlı, Yunan ve Kıptiler önceki gibi vazifelerinde kaldılar.

Hz. Ömer'in devlet idaresindeki düsturlarından biri de diğer devlet ve krallıklardaki kanunları ve idare usullerini araştırıp iyice öğrendikten sonra bunlardan kabule şayan olanları benimsemektir. Arazi vergileri, gümrük vergileri, kâtiplik, askeri levazım dairesi murakabe ve muhasebe meselelerinde, İran ve Suriye'nin kanun ve örflerini lüzumlu gördüğü değişiklikleri yaparak takip etmiştir. Cizye'nin dini bir anlamı olmakla beraber Anuşirvan'ın kaidelerine göre tespit edildi.

Mısır'da Firavunların arazi vergi sistemi Batlamyuslar tarafından alıkonulmuş ve bu sistem Romalılar devrinde de devam etmiştir. Hz. Ömer, bu ülkelerde adil olmayan vergileri kaldırdı, diğerlerini devam ettirdi.

Suriye'de vaktiyle bir Yunan kralının koyduğu vergi sistemi İslamiyet devrinde de yürürlükte kaldı. Muhtelif delillerden Hz. Ömer'in Mısır'da yaptığı gibi eski sistemin Suriye'de de devam etmesine müsaade ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Ömer, arazi gelirlerinin tahakkuk ve tahsilatı ile alakalı meselelerde Zerdüş veya Hıristiyan olan zımmilerin (gayri Müslimlerin) de kanaatlerini sorar ve onların itiraz ve tekliflerine gereken dikkati gösterirdi. Irak'ın varidat (gelirlerini) tespiti hakkında karar vermeden önce istişare için tercümanları ile beraber Irak'ın ileri gelenlerinden iki kişi göndermelerini valilerine emir göndermişti.

Mısır'da varidat (gelirler) tespiti ile alakalı olarak, Hz. Ömer, valilerine, Mısır'ın eski hükümdarı Mukavkis ile istişare etmeleri için talimat vermişti. Bununla da tatmin olmayarak, arazi vergilendirmesi konusunu iyi bilen bir Kıpti çağırarak meseleleri onunla mütalaa etti. Bu muamele, bir taraftan yüksek bir adalet ve eşitlik numunesi ortaya koyarken, idari maksatlar için de çok faydalı oldu."¹⁰

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE GAYRİ MÜSLİMLERİN HUKUKİ DURUMU VE VERGİ

Halife Ömer, gayri Müslimlere özerklik tanımış ve onların temel haklarını güvence altına almıştır.

"Gayr-ı Müslimlere sosyal ve adli işlerde muhtariyet (özerklik) tanınmıştır. Müslümanın kanı, canı, malı ile zımmi (gayr-i müslim)'ninki arasında İslam devlet otoritesinden istifade bakımından fark yoktur. Eğer bir Müslüman kasten bir zımmiyi öldürürse, ona kısas tatbik edilir.

Hz. Muhammed döneminde bu şekilde tatbikat olduğu gibi Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelikleri dönemlerinde de Müslümanların zımmileri kasten öldürmesi şeklinde değerlendirilecek olaylar olmuş ve her üç halife de Peygamberin uygulamasına uyararak katil Müslümanların öldürülmesine hükmetmişlerdir. **Ahval-i şahsiye (hukuki kişiliklerin hükmi durumları) dediğimiz sahada, evlenme, boşanma, miras vb. hakları vardır.** Bu konular kendi dini ve örfi kanunlarına göre kendi hakimleri tarafından halledilir. Bu durum İslam tarihinin bütün devirlerinde aynen uygulanmıştır. Hıristiyan tebea için dini liderler hem hakim, hem tatbikatçı olup devlet başkanının vekili durumunda idi.

Kamu düzenini ilgilendiren suçlarda ise Müslüman hakimın hükmüne tabidirler. Hırsızlık, adam öldürme, yol kesme vb. suçlar gibi."¹¹

¹⁰ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/64-77,262

¹¹ Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, 89-90

Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar, halife Ömer dönemi ve sonraki dönemlerde, devlete belli miktarda vergi ödüyorlardı. Vergi olarak Müslümanlardan zekât, Müslüman olmayanlardan cizye alınıyordu. Bu vergi, onların can, mal, namusların korunması, düşünce ve inanç özgürlüğünü sağlıyordu.

“İslam devletinin gayri müslim vatandaşına zimmi deniyordu. Zimmi olmak, buna karar veren gayr-ı müslim ile İslam topluluğu arasında iki taraflı bir sözleşmedir. **Eğer zimmi devlete sadıkane bir bağlılığı kabul eder ve cizye denilen himaye vergisini verirse, ikamet hürriyetine, din ve vicdan hürriyetine, can, mal ve namusunun korunmasına hak kazanır. Onun izni olmadan evine girilemez, malına, canına dokunulamaz. Cizye denen vergisini verdiği müddetçe bu temel haklardan istifade eder; devletin korunması ve himayesi altında yaşar.** Bu vergiden kurtulmak için Müslüman olmaya teşebbüs edecek kimseler, onun yerine, Müslümanlara mahsus zekatı vermekten kurtulamayacakları cihetle bu maddi sebebin bir baskı olarak kullanılamayacağı açıktır. Zira zekât da, devlete bağlılığın veya biatin bir ölçüsü idi.

Cizye, gayr-ı müslimlerin ödemeye gücü yeten akıllı ve hür erkeklerden alınır. **Kadınlar, kendilerine sadaka verilen fakirler, çalışmaya gücü yetmeyenler, körler, kötürümler, deliler veya bunların dışında afete uğrayanlardan cizye alınmaz. Yine zengin olmayan kilise ve manastırlara çekilmiş din adamlarından da cizye alınmazdı.**

İslam ülkelerinde gayri Müslimler ikiye ayrılırdı:

1-Vatandaş sıfatında olan “Zimmiler”

2-Yabancı devlet vatandaşı olan müste'menler

Zimmilerin bütün güvenlikleri Müslümanlarınkı gibi korunur. Müste'men, İslam devletinde eman (güvence) verilmiş kimsedir. Bugün kendisine vize verilmiş kişiye benzer. Müste'menlerle yapılmış anlaşmalar ve sulh şartlarında belirtilen hususlara riayet edilir. Gayri müslim vatandaşlar devletin emniyetini ilgilendiren kilit görevler hariç kamu hizmetinde görev alabilirler, bunun gibi dini makamlara gelmez, müftü-hakim olamazlar. Bu haklar halen ileri Avrupa ülkelerinde yabancılara tanınmamaktadır. Zimmiler bazı haklardan mahrum görünmekte ise de önemli birçok mükellefiyetlerden de muaftırlar. **Vergi verirler, askerlik yapmazlar, askerlik yaparlarsa cizye ödemezler.** Ödedikleri vergi esasen en yüksek miktarı (48 dirhem) bile çok düşüktür. Bundan başka vergi vermezler. Ticaret yaparlarsa ayrıca bunun vergisini öderler. Canları, malları ve namuslarını korumak mükellefiyeti, Müslümanlara aittir. Bu durumda cizye bir güvenlik vergisi olarak değerlendirilmektedir.”¹²

“Hz. Ömer, cizye için belirlenmiş sabit bir miktar söz konusu olmadığından meselâ Sevâd (Irak) bölgesinde üç ayrı seviyede (12, 24 ve 48 dirhem), Suriye ve Mısır'da önceleri 2 dinar, sonraları 4 dinar (40 dirheme eşit) para ile bir miktar yiyeceği kişi başı yıllık vergi miktarı olarak kararlaştırmıştır. Hz. Peygamber ve Ebû Bekir dönemlerinde olduğu gibi bazı yerlerde müşterek cizye diye isimlendirilen toptan yıllık vergi alındığı da olmuştur. Cizye ödemek istemediklerini söyleyen hıristiyan Benî Tağlib kabilesinden bu vergi yerine iki kat zekât vermeleri istenmiştir. Cizye miktarlarının belirlenmesinde her bölgede tedavülde olan para birimi esas kabul edilmiş, zaman zaman nakdî vergi yanında aynî vergiler de alınmıştır.

¹² Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, Doktora Tezi, 86-88; Hz. Peygamber'in bu konuda verdiği emirlerden birkaçı aşağıda sıralanmıştır: “Ehli Zimmet (gayri müslim vatandaşlar) İslam memleketinde mal, can, ırz yönleriyle emniyet altındadır. İzni olmadan evine girilmez, malına, canına dokunulamaz, Cizye denen vergisini verdiği müddetçe bu temel haklardan istifade eder, kanunun, devletin koruması ve himayesi altındadır.” Özlü, s.85.

Medine'den başlanarak Kûfe, Basra, Suriye ve Mısır'da yaşayan bütün Müslümanlar, Araplar'ın nesebini çok iyi bilen üç kişilik bir heyet tarafından Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin Benî Hâşim kolundan hareketle divan defterlerine kaydedilmiş, beytûlmâl gelirlerinin ve sarf yerlerinin bir düzene bağlanması sağlanmıştır. Hz. Ömer, feyden hisse alacak Medine halkını divan defterlerine kaydettirirken bunlara Arap asıllı olmayan bir kısım mevâlîyi de dahil etmiştir. Divan defterlerine köleler hariç şahıs isimleriyle birlikte yılda bir defa verilecek atıyye (atâ) miktarları ile köleler dahil herkese ayda bir verilmesi kararlaştırılan iki cerîb (burada hacim ölçüsü 132 litre) erzak kaydedilmiştir. Yıllık atıyye miktarları tesbit edilirken İslâm'a giriş önceliği, İslâmiyet'e yapılan hizmetler ve Allah Resulüne yakınlık göz önüne alınmıştır. Müslümanlarla bütünleşmeyen ve cihada katılmayanlara fey ve ganimetten pay verilmemiştir. Hz. Ömer fey gelirlerini Müslümanlara vermek için kurduğu divan teşkilâtını Medine'de bizzat kendisi yönetmiş, taşrada ise dağıtım işi valiler veya onların görevlendirdiği âmiller tarafından yapılmıştır. Halife, savaşarak ele geçirilen yerlerde yaşayan halkın da barış yoluyla ele geçirilenler gibi zimmî statüsüne dahil edilmesine, kendi dinlerinde kalmak istedikleri takdirde cizye ödemelerine, ayrıca ziraata elverişli topraklarının ödeyecekleri haraç vergisi karşılığında kendilerine bırakılmasına karar vermiştir.

Hz. Ömer, Suriye'ye seyahati esnasında cizye ödeyebilmek için dilenen yaşlı bir yahudiyi cizyeden muaf tutmuş, "Sadakalar ancak fakirler ve miskinler içindir..." (et-Tevbe 9/60) âyetindeki "miskinler" in Ehl-i kitap'tan olan fakirler olduğuna hükmederek beytûlmâldeki zekât gelirlerinden kendisine pay verilmesini emretmiştir. Câbiye'ye giderken gördüğü cüzzamlı hıristiyanlara da zekât verilmesini istemiştir."¹³

Hz. Ömer yönetimi eline aldığı anda İran, Suriye ve Mısır'dan büyük toprak parçaları ve buralarda oturan geniş halk topluluğu katılınca bunlardan, alınacak cizye oranının belirtilmesi gerekti. Ömer, savaşları yöneten komutanlarına, sakalı- bıyığı gelmiş kişilerden yıllık 40 dirhem ya da 4 dinar almalarını emretmişti. **Hz. Ömer'in bu uygulamasına dikkat edildiğinde görülecektir ki cizye savaşacak duruma gelen kimselerden alınmış bir vergidir.**¹⁴

"Hz. Ömer, Irak kuvvetleri genel komutanı Sa'd b. Ebî Vakkas'a yazdığı mektupta: **'Mal, hayvan ve eşya olarak- insanların sana celbettikleri ganimetleri topla. Onları, Müslümanlardan hazır bulunanlara bölüştür. Arazi ve nehirleri işleticilerine bırak ki onlar umum Müslümanların atıyyelerine (Müslümanlara maaş olarak verilecek miktar) dahil olsun...'** Irak bölgesinden alınmış olan esirler ile üzerinde yaşadıkları toprakların - taşınabilir malların aksine - savaşanlar arasında dağıtılmaması şeklindeki Halife'nin bu kararının, biraz, sonra göreceğimiz gibi Suriye ve Mısır bölgeleri için de, aynı şekilde uygulanması istenmiştir.

Suriye kuvvetleri genel komutanı Ebu Ubeyde, fethedilen topraklarla ilgili olarak Hz. Ömer'den bir talimat beklediğine dair bir mektup gönderdi. Mektubunda, "müşriklerin hezimetini, Allah'ın Müslümanlara ihsan ettiği ganimetleri, zimmilerle yaptığı sulh şartlarını, elde edilen ganimetlerin, halkıyla birlikte **şehirlerin, işleyici ve sahipleriyle beraber arazi, bağ ve bahçelerin kendilerine taksim edilmesi hususundaki Müslümanların taleplerini** Halife Ömer'e yazdı ve fakat kendisinin bu talebe rıza göstermediğini de bildirdi.

Hz. Ömer, Ebu Ubeyde'ye şu cevabı verdi: "Ben, Allah'ın sana ihsan ettiği ganimetleri, şehir ve kasaba halklarıyla akdettiğin sulhnameleri (barış belgelerini) inceledim. Bu konuları

13 İslam Ansiklopedisi (DİA), Ömer Maddesi.

14 Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, Doktora Tezi, 91

Resûlullah'ın ashabıyla istişare ettim. Herkes bu konudaki görüşünü ortaya koydu. Benim görüşüm Allah'ın Kitâb'ına tâbidir." Hz. Ömer'e ait bu talimatın bundan sonraki kısmında Haşr suresinin 6-10. ayetleri yer almaktadır. Hz. Ömer, bu ayetlerin sonuncusunda zikredilen, "... Bunların arkasından gelenler..." (10. ayet) hakkındaki görüşlerini ileriye sürmeye şöylece devam etmektedir: **"Bu ayette zikredilen "gelecekler"den gaye, Hz. Adem'in beyaz, siyah ve kırmızı çocuklarıdır. Allah, onlardan sonra gelecekleri bu fey'e (ganimete) ortak etmiştir. Allah'ın sana fethini müyesser (kolaylaştırıp nasip) kıldığı memleketlerin fey'ini, kendi sahiplerinin elinde ibka (kalıcı) ve ikrar (bağlayıcı) eyle. Onlara kendi kudretleri nispetinde cizye koy. Alınan cizyeleri Müslümanlar arasında taksim edersin. Toprağın imarını onlar yapsın; çünkü onlar, bunu daha iyi bilirler ve ziraat işlerine daha yatkındırlar.** Ne senin, ne de seninle beraber bulunan Müslümanların, seninle onlar arasında akdedilen sulhname (barış belgesi) gereğince onları fey' (savaşız ganimet) itibar etmeye hak ve yetkiniz yoktur. Onlardan tahammülleri nisbetinde cizye al. Allah bize ve size gidilecek yolu, tatbik edilecek esasları beyan etmiştir." Hz. Ömer, burada Tevbe suresinin 29. "cizye" ayetini delil olarak ileri sürdükten sonra, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Binaenaleyh sen. Onlardan cizye aldığın vakit, senin için bir sorumluluk doğmaz.

Hz. Peygamber, Benî Nadir, Hayber ve Vadi'l-Kura Yahudilerinin terk ettikleri toprakları da ganimet gibi savaşanlar arasında taksim etmemiştî" ¹⁵

ARAZİ VERGİSİ

"Araziler tasarruf hukukuna göre de haraç ve öşür arazisi olarak tasnif edilmişlerdi. Öşür arazileri, Müslümanların sahip olduğu araziler idi. **Müslümanlardan tahsil edilen vergiler zekat sayıldığından, bu arazilerin haraç yerine mahsulün onda biri zekat olarak ödenirdi.** Bu nispet bizzat Resulullah tarafından tespit edilmiş ve Hz. Ömer'in idaresi zamanında devam etmişti.

Hz. Ömer tarafından yapılan yegâne değişiklik İran ve diğer memleketlerde İslam fetihlerinden önce zımmilerin (gayr-i müslim) açtığı kanal ve kuyulardan sulanan arazilerden **Müslümanların mülkiyetine giren sahalara haraç vergisi tahakkuk ettirilmesi**di. Binaenaleyh bu çeşit araziye sahip olan Abdullah bin Mes'ud, Habab ve diğerleri bu arazilerin üzerinden haraç vergisi ödemek mecburiyetindeydiler. Arazi sahibi Müslümanlar arazilerini sulamak için kanal ve kuyuları kendileri açtıklarında öşür veya mahsulün onda birini lütuf olarak öderlerdi.

Müslümanlar zımmilerden (gayri müslimlerden) daha çok çeşitli vergiler öderlerdi. Müslümanlar sığır, at ve paranın zekâtını verdikleri halde zımmiler bundan tamamen muaftı. Halife istese bile öşür hiç bir durumda azaltılamaz veya affedilemezdi. Hâlbuki haraç, azaltılabilir ve zaman zaman yapıldığı gibi tamamen affedilebilirdi. Üçüncüsü, haracın senede bir defa tahsil edilmesine karşılık, öşrün sene içinde elde edilen her mahsulden ayrı ayrı alınması mecburiydi." ¹⁶

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE GANİMET OLAN ARAZİLERİN PAYLAŞIMI

Irak, Suriye, Mısır ve İran fethedilince, ordu komutanları, Halife Ömer'den, bu bölgelerdeki tüm arazilerin sahipleriyle birlikte savaşan askerlere ganimet olarak pay

¹⁵ Mustafa Fayda, Hz Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 8,13,20 (Ebu Yusuf, 1, 192- 4. Ayrıca bkz. Yahya b Adem, 27-8, 48; Ebu Ubeyd, el-Emval. 82-2; el-Hatip el-Bağdadî, 1, 8-9; Ibn Asakir, 1, 579-81; İbnul-Cevzi, 69; Hamidullah, el-Vesâik, 260.)

¹⁶ Şiblî Numani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/79-80

etmesini istediler. Hatta bazı ordu komutanları ve bazı sahabiler, ganimet arazilerin dağıtımını konusunda Hz Ömer üzerinde baskı kurmaya çalıştılar. Halife Ömer ve diğer bazı sahabiler ise, bu arazilerin sahiplerinden alınmaması, onların işletmesi ve askerlere dağıtılmaması görüşünü savundu. Bu tartışma, birkaç gün sürdü. Hz. Ömer, Haşr, 10 ve Tövbe, 29. ayetlerinin ışığında güçlü dirayetiyle itiraz edenleri ikna etti.

Bunun sonucu, savaştan askerler tarım işleriyle uğraşmamış, tarım işlerini bilen bölge insanı da köleleştirilmemiş oldu. Zaten savaştan askerler de bölgede yapılan ziraat işini bilmiyordu. Hem o dönemin halkı, hem de gelecek nesiller, o bölgeden gelecek vergilerle düzenli gelir sahibi oldular. Eğer bu ülkelerin arazileri, yalnızca savaştan askerlere tahsis edilmiş olsaydı, o dönemdeki azınlık bir kitle refah içinde yaşayacak, su problemi ve ortaya çıkacak diğer problemlerle araları açılacak, sonra gelen nesiller ve diğer halklar bu gelirden mahrum olacaktı.

“Romalılar, Suriye ve Mısır'ı zapt ettikleri vakit bu iki memleketteki bütün ziraata elverişli araziler istilacılar tarafından gasp edilmiş, bunların bir kısmı ordu komutanları ile saray memurları arasında paylaşmış, bir kısmı imparatorluk malikânesi olarak alıkonmuş, bir kısmı da kiliseye tahsis edilmişti. Arazilerin ilk sahipleri mülkiyet hakkından mahrum bırakılarak sadece çiftçi veya demirbaş köle yapılmış ve arazilerdeki mal mülk yeni sahiplerine verilmişti. Tayin edilen bu yeni sahiplerden biri arazisini satacak olursa çiftçiler arazi ile beraber alıcıya devredilirdi. Bu teamül sadece Roma imparatorluğuna has olmayıp, bildiğimiz kadarı ile dünyanın her tarafında hüküm sürmekte ve her yerde zirai araziler ordu komutanları ile saray memurları arasında malikâne olarak bölüştürülmekteydi.

Hız Ömer memlekete hâkim olduğu zaman bu zorba sistemi derhal lağvetti. Romalılar ülkenin zapt olunmasını müteakip memleketi tez elden terk ettiler. Ayrılmayanlar ise gayri meşru mülklerinden mahrum edildiler. Kraliyet malikâneleri ile Romalı memurların mülkiyetinde bulunan araziler memleketin yerli halkına iade edildi.”

“Kraliyet hanedanının malikâneleri, ateş mabetlerinin geliri, vârisiz ölen veya memleketten firar edenlerle asilerin emlakı, yol inşaatı ve bakımı ile posta masrafları için ayrılan araziler, nehir ve ormanlardan kazanılan arazilerin devlet mülkü olduğu ilan edilmiş ve bu arazilerin yedi milyon rubyeye ulaşan gelirleri Kamu'ya faydalı işler için tahsis edilmişti. Herhangi bir şahsa, İslam'a özel bir hizmetinden dolayı, mükâfat olarak bir arazi verilecek olsa bu arazilerden verilirdi. Fakat bu çeşit emlak arazi veya öşür vergisinden asla muaf değillerdi.

Geriye kalan araziler önceki sahiplerine bırakıldı ve arazi vergisi şöyle takdir edildi: Her sene bir cerib¹⁷ (mahsul) başına buğday, iki dirhem; arpa, bir dirhem; şeker kamışı, altı dirhem; pamuk, beş dirhem; üzüm, on dirhem; hurma (ve bahçe mahsulleri), on dirhem; yağ çıkarılan tohumlar, sekiz dirhem; sebzeler, üç dirhem. Bazı yerlerde, arazinin iyi vasfından dolayı, vergiler daha yüksekti, şöyle ki buğday tarlaları için vergi cerib başına dört, arpa tarlaları için cerib başına iki dirhemdi. Ekilebilir fakat verimi düşük arazilerin vergisi iki cerib başına bir dirhemdi. Böylece Irak'ın tümü için takdir edilen arazi vergisi 86 milyon dirheme ulaşıyordu.”¹⁸

“İslam'ın ilk zamanlarında, Hayber fethedildiği zaman Yahudiler ziraatı iyi bildiklerinden arazinin mülkiyetlerinde bırakılmasını rica etmişlerdi. Hz. Peygamber, onların ricalarını kabul etmiş, devlet onlardan vergi yerine mahsulün yarısını kabule rıza göstermişti. Sakinlerinin tümü

17 Irak, 36.000.000 cerib (bir cerib 1366 m²) olarak ölçülmüştür. (DİA, Ömer)

18 Şibli Numani, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/65,74

İslam'ı kabul eden yerlerde, araziden bir nevi zekat olan öşür vergisi alınır. Irak'ın bir kısmı Hz. Ebu Bekr'in zamanında fethedilmiş fakat muntazam bir arazi vergisi konmamış, bunun yerine toplu bir meblağ kabul edilmişti. **Irak, tamamen Romalılardan alınca Hz. Ömer, arazi gelirleri idaresinin düzenlemesine gitti. Bu münasebetle karşısına dikilen ilk engel, ordu komutanlarının, fethedilen bütün arazilerin malikâneler halinde ordu mensuplarına devredilmesi ve bu arazi sakinlerinin köle olarak alıkonması hususundaki ısrarlarıydı.**

Irak'ın fethinden hemen sonra Hz. Ömer, Sa'd bin Ebi Vakkas'a nüfus sayımı yapmasını emretmişti. Sa'd sayımı büyük bir dikkatle yapmış ve raporunu takdim etmişti. **Ordunun mevcudu nüfusla mukayese edildiğinde her askere üç kişinin düştüğü anlaşıldı. Hz. Ömer, ta o zamandan beri arazinin sakinlerinin mülkiyetinde kalması ve bunların serbest bırakılması hususunda kararını vermişti.** (Taberi, s.2467; Fütuhu'l Buldan, s.266; Kitabu'l Harac, s.21) **Ama seçkin sahabilerden Abdurrahman bin Avf gibileri ve diğerleri orduyu desteklediler. Bu meselede Bilal öylesine ısrarlıydı ki Hz. Ömer, can sıkıntısı ile "Allah beni Bilal'den kurtarsın" demişti.**

Hz. Ömer, fethedilen arazinin ordu arasında taksim edilmesi halinde, dış düşmanların saldırılarına karşı koymak ve ülkede barış ve sükûnun muhafazası için gelecekteki orduların kurulması ve donatılması için lüzumlu parayı nereden temin edeceklerini soruyor, **Abdurrahman bin Avf arazilerin fatihlere (savaşanlara) ait olduğunu ve gelecek nesillerin bunlar üzerinde hiç bir hukuk sahibi olmadıklarını ileri sürüyordu.**

Hz. Ömer'in hükümeti, cumhuri olup bütün meseleler müzakere ve rey birliği ile karara bağlandığından bütün Muhacirlerin ve Ensarın iki kabilesi Evs ve Hazrec'ten beşer temsilcinin katıldığı umumi bir meclis toplandı. (Ebu Yusuf, Kitabu'l Harac, s.14) **Hz. Ali, Osman ve Talha, Hz. Ömer'i desteklediler, fakat bir neticeye varılmadığı için meclisin oturumu birkaç gün sürdü. Neden sonra Hz. Ömer, " . . . hicret eden fakirler... yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlar" ve "Bunların arkasından gelenler. . ." den bahseden Haşr suresinin (8 - 10) ayetlerini hatırladı. Hz. Ömer, bu ayetlerden gelecek nesillerin fethedilen yerlerde hisse sahibi olduklarını; ama fetih arazisi gaziler arasında taksim edilecek olursa gelecek nesillere hiç bir şey kalmayacağını istidlal etti (mantıki çıkarımda bulundu).**

Halife iddiasını öyle güçlü bir hitabetle savundu ki, bunu dinleyenler ittifakla tasvip ettiler. Hz. Ömer'in bu mantık yürütmesine dayanarak, fethedilen ülkelerin onu fethedenlere değil, devlete ait olacağı ve eski sahiplerin bu arazilerden mahrum edilmeyeceği ilkesi tesis edilmiş oldu. Bu kaideyi tesis ettikten sonra Hz. Ömer, dikkatini fethedilen ülkelerin varidatını (gelirlerini) takdir etmeye koyuldu."

"Bu arazileri Müslüman subaylara bağışlamak şöyle dursun, Hz. Ömer, Müslümanların hiç bir halde bu arazileri elde edemeyecekleri, yani hakikatte onları nakit karşılığında bile sahiplerinden satın alamayacakları kaidelerini koydu. Bu hüküm uzun bir zaman boyunca yürürlükte kaldı, o kadar ki Leys bin Sa'd, Mısır'da bir arazi parçası satın aldığı zaman, İmam Malik ve Nafi' bin Yezid bin Leyih'a gibi din büyükleri buna şiddetle itiraz etmişlerdi.

Halife Ömer daha da ileri giderek fethedilen arazilere yayılan Arapların ziraatla uğraşmalarını yasakladı ve bölge amirlerine Arapların devletten maaş aldıklarından ziraatla meşgul olmamalarını yazdı. Bu emir öylesine müsamahasız bir şekilde tatbik edildi ki Şurayk Gatfi adındaki bir şahıs Mısır'da çiftçiliğe başladığı zaman, Hz. Ömer onu çağırarak sert bir dille azarlamış ve aynı şeyi kimsenin bir daha yapmaya cesaret etmemesi için onu şiddetle cezalandıracağını söylemişti.

Bu kanunları çıkarmakla Hz. Ömer, bir taraftan mağlup milletlere hiç bir galip kavmin gösteremeyeceği cömertlikle muamele ederek tarihte eşine rastlanmayan bir adalet ve insaf numunesi ortaya koyarken, diğer taraftan ziraat ve halkın umumi refahı hızlı adımlarla ilerlemiştir.

Meşhur bir Fransız müellifine göre şurası itiraf edilmesi gereken bir hakikattir ki İslam fütuhâtı İslam'ın arazi gelirleri idaresi sistemi ile yakından ilgilidir. Roma idaresi altında tabi ülkelerdeki halkın ağır arazi vergisi ödeme yükümlülükleri, İslam fetihlerini çok kolaylaştırmıştı. İslam kuvvetleri halkın değil, sadece hükümetin direnmesiyle karşılaşmıştı. Mısır'da, Kıpti çiftçiler kendilerine zulmeden Romalılara karşı Müslümanlara yardım etmiş, diğer taraftan, Şam ve Humus ve Hıristiyan halkı şehirlerinin kapılarını Herakliyüs'ün ordularına karşı kapatmış ve Müslümanlara, idarelerini Romalıların zulmüne tercih ettiklerini bildirmişlerdi.”¹⁹

“Hz. Ömer, Sevad (Irak) arazisini, Haşr 59/7-10 âyetlerini delil getirerek, gelecek Müslümanların yararına beytü'l-mal için bir gelir kaynağı olmak üzere “muvazzaf haraç” (yüzölçümüne göre) maktu (herkesten eşit alınan) vergi koymak suretiyle Irak (Sevâd)'ın arazisini yerli halkın elinde bırakıp, ganimet alanlara taksim etmemiştir. "Kitâbu'l-haraç"ta zikredildiği üzere ashâptan Hz. Ömer'in şûra meclisinde bulunan Zubeyr, Bilal ve Selman gibileri arazinin taksimi fikrinde ısrar etmiş, ancak Hz. Ömer Allah'ın Kitabı'ndan delil getirerek onları ikna etmeye çalışmıştır. Hz Ömer'in onlara bu hususta getirdiği delili içeren konuşması şöyledir: **Bu ganimeti Allah: “...Allah'a, Resul 'e, ona akrabalığı bulunanlara, yetimlere, yoksullara, yolcuya” vermiştir. Yalnız onlara değil; "hicret eden fakirlere" vermiştir. Yalnız onlara da değil: "muhacirlere kucak açan ensara" vermiştir. Yalnız onlara da değil "Onlardan sonra gelenlere... " de vermiştir. İşte bu âyet, ganimeti gelecektekiler de dahil olmak üzere bütün Müslümanlara tahsis etmektedir. Binaenaleyh bu ganimetlerde, bu günden sonra gelecek olan Müslümanların hak ve yararlarını da gözetmek lazımdır. Bu ise ganimeti taksim etmeyip konulacak haraç ve cizye ile mümkün olabilecektir, şeklinde hayli uzun bir konuşma yapmıştır. Sahabiler de Hz Ömer'in bu fikrini uygun bulmuşlardır.**

Ganimetin kimlere verileceğini belirten âyet şöyledir; "Eğer Allah 'a ve-hakkı bâtıldan ayıran o günde iki topluluğun karşılaştığı günde- kulumuz Muhammed 'e indirdiğimize inanıyorsanız, bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamberin ve yakınlarının, yetimlerin düşkünlerin ve yolcularındır. Allah her şeye kadirdir." Bu ayete göre ilk önce ganimetin beşte biri ayrılmalı, ayette belirtilen beş guruba taksim edilmelidir.”²⁰

Ganimetin geriye kalan beşte dördü gazilere ait diye anlaşılrsa da, açıktır ki, bu ayette beşte dördünün kime verileceği açıkça bildirilmemiştir. Müslümanların genel maslahatını gözeterek yönetici burada inisiyatif kullanabilir.

“Hz Ömer'in Haşr suresinin 7-10. ayetlerine dayanarak fethedilen toprağı savaşanlara dağıtmayıp halkına bırakması, hem Müslümanlar hem de gayri müslimler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira bu uygulamayla bir yandan kendinden sonra yaşayacak Müslümanların da bu haktan yararlanmasını sağlamış, diğer yandan yerli halkın, işsiz kalmasının da önüne geçmiştir. Ayrıca fethedilen yerlerde yaşayan insanları ganimet kabul etmeyip, onlardan Tövbe suresinin 29. ayeti gereği cizye almakla onları insanî haklardan mahrum etmemiştir.”²¹

¹⁹ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/63,75-76

²⁰ Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, 234

²¹ Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, 239

"Suriye ile ilgili ikinci haber de şöyledir: Bazı sahabilerle Müslümanlardan bir kısmı, Hz. Ömer'den, Hz. Peygamberdin Hayber'i taksim edişi gibi, Şam'ı taksim etmesini istediler. Bunlar arasında en fazla ısrar edenler ez-Zübeyr b. el-Avvam ile Bilal b. Rebâh idi. Hz. Ömer onlara cevaben, "O halde sizden sonra gelecek Müslümanları bir şeysiz mi bırakayım?" demiş ve Şam topraklarını taksim etmemiştir.

Suriye'ye ait haberlerin sonuncusunda, Hz. Ömer'in, Cabiye (Şam'ın 80 km. kadar güneybatısında bir şehir)'ye gelmesi ve orada, toprağı savaşılanlara dağıtmak istemesi üzerine Muâz b. Cebel buna karşı çıkmış ve şöyle demiştir: "Sen bu toprakları Müslümanlar arasında böldüğün takdirde, bizim arzu etmediğimiz, öğrendiğimiz bir durum husule gelir; çünkü bunların ellerinde birçok mal ve mülk toplanır. Bunlar öldükten sonra, bir kavim gelir, onlar gayret ve hamiyetleriyle İslâm'ı korurlar; fakat ihtiyaçlarını kapatmak için bir şey bulamazlar. Sen öncekilerin de, sonradan geleceklerin de durumlarına uygun hareket et." Hz. Ömer de Muaz b. Cebel'in tavsiyesine uygun hareket edip toprağı savaşılanlara dağıtmadı. Mısır'a ait son haberde ise, Hz. Ömer'in askerinin ziraatla uğraşmasını yasaklamış olması hakkındadır.

Hz. Ömer, Peygamberin ashabıyla konuyu tartışıp istişare ettikten sonra, Hz. Ali'nin, "Irak ahalisini kendi hallerinde serbest bırak ki onlar, Müslümanlar için yararlı olsunlar" tavsiyesine uyararak toprakları taksim etmemiş, yerli halkın elinde bırakmıştır. Hz. Ömer. Irak arazisi hakkında halkla istişarede bulundu. **Çoğunluk taksim edilmesini görüşünü savundu.** Bu hususta en ileri giden Bilâl b. Rebah idi. Hz. Ömer'in görüşü ise, araziye olduğu gibi bırakmak, taksim etmemek şeklinde idi. **Bu münakaşaların üç gün devam ettiğini ve sonunda Hz. Ömer, Haşr, 7-10. ayetlerine dayanarak kesin karar vermiştir."**²²

Ayette dağıtılması istenen mallar, gayrimenkul mallar idi. Ne var ki ganimetle ilgili ayeti İmam Şafii ve Ahmed bin Hanbel, Hz. Ömer'in aksine fethedilen arazilerin ve arazi sahiplerinin savaşılan ordu mensuplarına ganimet olarak taksim edilmesini savunmuşlardır:

"Bazı şehirler ganimet ayetini tefsirde yanıldılar. Onlar nakit ve malların ganimeti ile fey' veya fethedilmiş arazinin aynı şeyler olup aynı muameleye tabi olacaklarını zannettiler. İmam Şafii bu kanaatte idi. Suriye ve Irak fethedildiği zaman, ordu mensupları aynı sebebe dayanarak fethedilmiş arazilerin aralarında taksim edilmesini Hz. Ömer'den rica ettiler. Abdurrahman bin Avf, Zübeyr bin el-Avvam ve Bilal bin Rabah bunun üzerinde şiddetle ısrar ettiler.

İmam Şafii ve onun kanaatini paylaşanlar, Peygamberin Hayber arazilerini savaşılanların arasında taksim ettiğini ileri sürerler. Ama Hayber'den sonra fethedilen toprakları da düşünmelidirler. Hatta vefatından evvel bütün Arabistan Peygamber'in eline geçtiği halde, kimseye bir karış toprak bağışlamamıştır."²³

YABANCI MALLARDAN ALINAN GÜMRÜK VERGİSİ

"Hz. Ömer, yabancı ticaret malları için öşür vergisini ihdas (icat) etmişti. Yabancı memleketlere ticaret için giden Müslümanlar o memleketlerin kanunlarına göre mallarının üzerine yüzde on ithalat vergisi ödemek zorundalardı. Ebu Musa el-Eş'ari'nin durumu bildirmesi üzerine Hz. Ömer bu memleketlerden İslam ülkelerine ticaret için gelenlerden aynı nispette bir ithalat vergisi alınmasını emretti. O zamana kadar İslam

²² Mustafa Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 9-14

²³ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/340

idaresine girmemiş bulunan Mebnec Hıristiyanları bizzat, mektup ile Hz. Ömer'e müracaat ederek öşür (veya yüzde on gümrük vergisi) ödeyerek Arabistan'da ticaret yapma müsaadesi istemişlerdi. Müsaade verildiği gibi aynı kaide Müslümanlara ve zimmilere teşmil edildi. Ancak bunlara tatbik edilen nispetler farklıydı. Şöyle ki **yabancılar yüzde on, zimmiler yüzde beş, Müslümanlar ise yüzde iki buçuk öderlerdi**. Kanun, tedrici olarak bütün fethedilen memleketlere teşmil edildi. **Vergi sadece ticari eşyadan alınır. Vergisi ödenen mallar bir sene müddetle vergiden muaf tutulur ve tacirler, herhangi bir vergi ödemeksizin, mallarını serbestçe bir yerden diğer bir yere taşıyabilirlerdi**. Kıymeti iki yüz dirhemin altında olan mallar vergiden muaftı. Sadece alenen memlekete sokulan mallardan vergi alınması, şahsi eşyanın aranmaması hususunda gümrük memurlarına talimat verilmişti."²⁴

HZ. ÖMER DÖNEMİNDE ADLİYE (YARGI) TEŞKİLATI

Halife Ömer, adliye (yargı) teşkilatını icra (yürütme) makamından ayırmıştır. Hz. Ebu Bekir zamanına kadar, Halifenin kendisi ve idari memurları hâkim görevini de görürlerdi. Halife adliyeyi diğer kısımlardan tamamen ayırdı, mahkemeler kurdu, kadılar (yargıçlar) tayin etti ve Kufe valisi Ebu Musa el-Eş'ari'ye hitaben adli muhakeme (yargılama) usulü hakkında ve mahkemelerin riayete mecbur oldukları temel umdelerden (prensiplerden) ibaret bir ferman yazdı. Bu fermanında:

"Allah'a hamdolsun. Şunu bil ki **adalet önemli bir yükümlülüktür. Huzurunda, refakatinde ve kararlarında halka eşit muamele et. Ki, zayıf olanlar adaletten ümitlerini kesmesinler, yüksek mevkide olanlar da kayırılmayı ümit etmesinler. İspat yükümlülüğü, davacıya aittir. İnkâr edene yemin etmek düşer. Gayri meşru olanı meşru; meşru olanı gayri meşru kılmamak şartı ile uzlaşmak caizdir. Mütalaa ettikten sonra (eğer önceki kararın hatalı görünüyorsa) seni dünkü kararını değiştirmekten hiç bir şey menetmesin. Şüphede olduğun bir mesele hakkında Kur'an veya Peygamberin sünnetinde (uygulamasında) bir şey bulamadığın zaman, meseleyi tekrar tekrar düşün. Emsaller ve benzer vak'aları tefekkür et ve kıyas yaparak karar ver. Şahit göstermek isteyen şahıs için bir vade tespit edilmelidir. Eğer dâvasını ispat ederse, onun hakkını ver. Aksi halde dâva reddedilmelidir. Dayak cezasına çarptırılmış, yalancı şahitlik yapmış miras ve nesepte şüpheli kişiler hariç bütün Müslümanlar (şahitlik için) güvenilirdir.**

Bu ferman muhakeme usulü bakımından aşağıdaki umdeleri ihtiva etmektedir:

- 1 - Bir hâkim olarak işgal ettiği mevki itibarı ile, kadı herkese eşit muamele etmelidir.
- 2 - **İspat külfeti bir kaide olarak müddeiye aittir.**
- 3 - Dava edilenin ispat veya şahitleri yoksa, yemin ettirilmelidir.
- 4 - **Bir davada taraflar uzlaşabilirler, şu şartla ki bu uzlaşma kanuna muhalif olmamalıdır.**
- 5 - Kadı kendi iradesi ile verdiği hükmü tadil edebilir.
- 6 - **Bir davaya bakmak için bir tarih tayin edilmelidir.**
- 7 - Dava edilen muayyen günde ispatı gerçekleşmezse hakkında gıyaben karar verilebilir.
- 8 - **Kanunen hüküm giymiş ve yalancı şahitlik yaptığı ispat edilmiş kişiler hariç, her Müslüman şahitlik yapabilir.**

Adliyenin ihtilâflar hakkında isabetli karar vermesi üç şeye istinat eder:

- **İşığı altında karar verilecek sağlam ve mükemmel kanun.**
- **Kabiliyetli ve dürüst hâkimlerin seçimi.**

²⁴ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/81

— Hâkimlerin rüşvet ve diğer gayri meşru vasıtalarla taraf tutmalarını önleyici kanun ve umdeler.

Bunlara, davalara bakmanın geciktirilmemesi için hâkim sayısının nüfus ile mütenasip olması gerektiği de dördüncü olarak ilâve edilebilir.

Hız. Ömer bunları öylesine güzel temin etti ki daha iyisini yapmak mümkün değildi. Kanun yapmak ihtiyacı yoktu, çünkü İslâm hukukunun kaynağı, Kur'an'dır.

Zeyd bin Sabit, hükümet merkezi olan Medine'ye kadı tayin olmuştu. Filistin kadısı Ubade bin el Samit idi. Abdullah bin Mes'ud, Kufe kadısıydı. Hanefi fıkhnın babası olarak bilinir. Yerine hicri 19 senesinde yerine Kadı Şurayh geçti. Basra Kadısı Kab bin Sur idi.²⁵

HZ. ÖMER'İN KÖLELİĞE YAKLAŞIMI

“Kökene itibariyle insanlık tarihinin derinliklerine kadar uzanan kölelik, gücü elinde bulunduran ve kendilerini üstün gören bir sınıfın başkalarını aşağı görmelerinin talihsiz bir ürünü ve çok kötü bir insanlık ayıbıdır. Oysa bütün insanlar Adem'den'dir, Adem ise balçktan yaratılmıştır. O sebeple bir soyun diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Hint, Çin, Mezopotamya, Eski Yunan, Roma, Mısır'da olduğu gibi, İslam öncesi dönemde Araplarda da kölelik kurumu canlı bir biçimde yaşatılmaktaydı. İslam, insana reva görülen bu aşağılayıcı ve ayrıştırıcı zihniyet ve uygulamaya karşı çıktı, fakat bir takım psikolojik ve sosyolojik nedenlerle bu sorunu bir çırpıda kaldırma yoluna gitmedi.

Yaklaşık olarak yirmi üç yıl süren tebliğ sürecinde aşama aşama yok etme yöntemini uyguladı. Bu yüzden öncelikle toplumda yerleşmiş olan köle edinme ve kölelik zihniyetini yok etme çabası içerisine girdi. Tüm insanların aynı kökten geldikleri, eşit hak ve özgürlüklere doğuştan sahip oldukları ve hepsinin de aynı amaçla yaratıldıkları düşüncesinin; hiç kimsenin Allah'tan başkasına kul/köle olamayacağı prensibini inananların zihinlerine yerleştirdi. Tüm insanların eşit oldukları; özellikle müminlerin birbirlerinin kardeşi olduğu; Allah katında, kardeşler arasında takvadan başka hiçbir üstünlüğün söz konusu olmadığı gerçeğini kabul ettirdi. Sonra da her insan için olduğu gibi, kölenin de yaratılıştta sahip olduğu hayat hakkıyla birlikte, aklını, dinini, neslini ve malını müdafaa etme haklarının olduğu, dolayısı bunların gasp edilemeyeceği ilkesini Müslümanlar arasında uygulamalarla gösterdi. Daha sonra da çeşitli vesilelerle köle azat etmenin dindeki değeri ön plana çıkarılarak mevcut kölelerin tüketilmesi yoluna gidildi.

En son olarak da Muhammed (47) suresinin 4. ayetinde, savaş esirlerinin, mecbur kalınmadığı sürece, köleleştirilmeyip sah verilmeleri; ister iyilik namına ister bir bedel karşılığı mutlaka salıverilmeleri hükmü getirilerek Asr-ı Saadette İslam toplu- munda köle edinme geleneği sona erdirilmiş oldu. Mevcut köleler ise, hürriyetleri ellerine verilerek, Allah, azat eden kişi ve azat edilen köle için ortak bir ad olan “mevla” adıyla iradelerinde serbest bırakıldılar...”²⁶

“637 (h.17) tarihinde Basra valiliğine getirilen Ebu Musa el Eş'ari, Ahvaz kenti yıllık haracı kesip alenen bazı isyankâr faaliyetlere girişince Ahvaz'ı kuşattı ve zapt etti. Binlerce kişi esir alınarak köle edinildi. Hız. Ömer bunu duyunca bütün esirlerin serbest bırakılmalarını emretti. Emre derhal uyuldu ve bütün köleler hürriyete kavuştu.”²⁷

²⁵ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/86-90

²⁶ Zeki Duman, İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı, 1-54

²⁷ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, 1/253-254

Hız. Ömer köleliği lağvetmedi, çünkü bunu yapmayı denemiş olsaydı bile muhtemelen başarılı olamayacaktı. Buna rağmen onun bu âdete muhtelif yollarla engel olmaya çalıştığı şüphe götürmez bir hakikattir. Böylece onlara gösterilen insanlık anlayışı ile kölelikten sadece ismi arda kalmış ve tatbikatta köle ile efendisi eşit olmuşlardır. Kölelik Arabistan'da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ömer, bu meselenin üzerine o kadar düşünüyordu ki idareyi ele alır almaz, yaptığı ilk icraat Hız. Ebu Bekir'in zamanında mürtedlerle girişilen harpte köle edilenleri hürriyetlerine kavuşturup hiç bir Arabın köle edinilemeyeceği umdesini teessüs ettirmek oldu. Onun "Hiç bir Arap, köle olamaz" demesine rağmen birçok hukukçu Ömer'in bu umdesini kabul etmezler. İmam Ahmed bin Hanbel, 'Ömer'in bir Arab'ın köle olamayacağı fikrine iştirak etmiyorum' der.

Bununla beraber, Halife Arap olmayanlar hakkında buna benzer bir kaide koymayı başaramadı. Bir ülke fethedildiğinde ordu, arazinin aralarında taksim edilip sakinlerinin onlara köle olarak teslim edilmesinde ısrar ediyordu. Halife, Kur'anı Kerimin hükümlerine istinaden onları arazi konusunda susturmuş fakat kölelik hakkında benzer bir mütalâada bulunamamış bütün orduya da karşı koyamamıştır. Fakat tatbikatta köleliği geniş ölçüde azaltmıştır. Onun fethettiği geniş araziler binlerce kilometrekare tutmakta, bunların nüfusları ise birkaç milyonu bulmaktaydı. Bu yerlerde bile sadece kendileri ile çarpışıp muharebe meydanında esir düşenler köle oluyorlardı. Irak ve Mısır büyük ülkelerdir, ama ordunun ısrarına rağmen oralarda hiç bir şahıs köle edinilmemiştir. Mısır'da Müslümanlarla çarpışan birkaç köy halkı ceza olarak köle diye satılıp, Arabistan'ın her tarafına serpiştirildiği zaman, Ömer, bunları toplatarak Mısır'a geri göndermiş ve valiye yazdığı mektupta onları köle yapmanın doğru olmayacağını bildirmiştir.

Menazir'de ordunun harp esirlerini eline geçirip köle edinmesine rağmen Ömer bunları serbest bıraktırmış ve bunlara arazi vergisi ile cizye tahakkuk ettirilmesini emretmişti. Hiç bir çiftçi veya zanaatkârın köle yapılmasına dair Ebu Mûsa el Eş'arî'ye de emir göndermişti. Köleliği azaltmak için Ömer bir tedbir daha aldı. **Anne olduktan sonra bir köle kızın köle olarak alınıp satılmaması kaidesini ihdas etti.** Bu, ona bundan böyle köle muamelesi yapılmayacağı manasını taşıyordu. Kölelerin hürriyetini temin için mukatebe (sözleşme) denilen bir yol daha vardı. Buna göre köle hürriyetini temin için şu kadar parayı şu zamanda ödeyeceğine dair yazılı bir anlaşma yapardı. Parayı ödediği vakit hürriyetine kavuşurdu. Kur'an'ı Kerim: "Onlarda iyilik görüyorsanız, onlarla anlaşma yapınız" ifadesi ile bu kaideyi vazetmektedir. Enes'in kölesi şirin efendisi ile böyle bir anlaşma yapmak istemişti. Enes'in bunu reddetmesi üzerine şirin dâvayı Ömer'e götürdü. Halife, Enes'i kamçılattıp Kur'an'ın hükmüne atıf yapınca Enes rıza göstermek mecburiyetinde kaldı.

Ömer'in, Bedir ve diğer muharebelere iştirak eden gazilerin maaşlarını tespit ettiği zaman kölelere de efendileri kadar maaş verdiği orduya ait bölümde ifade edildi.

Hız. Ömer, kendisi ile yemek yemeleri için köleleri akşam yemeğine davet eder ve orada hazır bulunanların işitebileceği kadar yüksek bir sesle, 'Allah'ın laneti kölelerle beraber yemek yemekten utananların üzerine olsun' derdi."²⁸

"Antabulus bölgesinin önemli bir merkezi olan Berka halkıyla yapılan bu anlaşmada yer alan "çocuk satmak" şartının Hız. Osman zamanında da olsa, benzer bir örneğini burada hatırlatmak isteriz. Mısır valisi Amr b. As'ın yerine tayin edilen Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Nûbe halkıyla yaptığı savaştan sonra gerçekleştirilen anlaşmada, "cizye" yerine her yıl 300 köle (metinde 300 baş) vermelerinin şart koşulduğunu görmekteyiz. El-Leys

²⁸ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hız. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/235-241

ve el-Evzâi gibi fakihler (fıkıh bilginleri), kız ve erkek çocuklarını satan kimselerin bulunması halinde Müslümanların bunları almasında bir sakınca bulunmadığını; İslâm hükümlerinin onlar için cârî (geçerli) olmadığını söylemişlerdir.

Oysa bazı Mısır köylüleri, Müslümanlarla savaşmışlar ve sonunda esir olmuşlardır. Amr b. el-As ile savaşan Bilhit, Hays ve Sultays köylerinden alınan bu harp esirleri, (köle olsunlar diye) Medine'ye gönderilmiştir. Hz. Ömer bu esirleri Mısır'a geri göndermiş ve onları zımmi kabul etmiştir.

Mısır savaşla alınmıştır. Onlarla anlaşma yapılmıştır. -Anlaşma şartlarını yerine getirdikleri takdirde, kendilerinin, kadın ve çocuklarının satılmayacağına, esir edilmeyeceğine, mal ve hazinelerinin kendilerine bırakılacağına dair bir "belge" de verilmiştir."²⁹

"Din ile alakası olmayan mevzularda kendi şahsi kanaati istikametinde gitti. Mesela, Ebu Bekr'in zamanına kadar çocuklu cariyeler serbestçe alınır, satılırdı. Hz. Ömer bu tatbikatı tamamen durdurdu. Hz. Peygamber, Tebuk seferi sırasında Cizyeyi adam başına bir dinar olarak tespit ettiği halde Ömer değişik memleketlerden farklı nispetler tarh etti. Ömer, bu meseleleri Hz. Peygamber'in risalet makamından ayrı telakki etmiştir."³⁰

"Halife Ömer, kendinden sonra kimin halife olacağı konusunu düşünürken şöyle demiştir: "Huzeyfe'nin azatlı kölesi Salim hayatta olsaydı, en ufak bir tereddüt duymadan onu yerime geçecek kişi olarak seçerdim.

Medine'deki kölelerin çocukları, efendilerinin çocuklarıyla öğrenim görüyordu.

Onun bu uygulamaları, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i doğru anlayışından kaynaklanıyordu. Allah Resulü, azatlı köle çocuğu olan Üsame bin Zeyd'i komutan yapması üzerine onu eleştirenlere verdiği şu cevap önemlidir. Hz. Peygamber buyuruyor ki: "Onun komutanlığını eleştiriyorsanız, daha önce babasının (Mute savaşında) komutanlığını da eleştirmiştiniz. Yemin olsun ki, o komutanlığa çok layıktı, benim de çok sevdiğim biriydi. Bu (oğlu) da ondan sonra çok sevdiğim arasındadır." Onları, öz Arap değil, azatlı (mevla) olmaları dolayısıyla eleştirdiler.

Halifelerden Hz. Ebu Bekir döneminde yapılan Ridde savaşlarında ve Suriye'nin fethinde pek çok esir alınmıştı. Keza Hz. Ömer döneminde fütuhât İran, Anadolu, Kafkasya ve Mısır'a uzanmıştı. Fetihlerin Hz. Osman döneminde hız kesmeden devam ettiğini biliyoruz. Hz. Ali ise daha ziyade iç isyanları bastırmakla meşgul olmuştu. Dört Halife döneminde fethedilen yöre halklarının köleleştirildiğine dair tarihte bir kayıt mevcut değildir. Başka bir ifadeyle dört halife de Hz. Peygamber'in uygulamasına uygun davranmışlar, mevcut kölelere yenilerini ilave etmemişlerdir. Suriye, Irak ve Mısır halklarına, kendi mallarının işleticileri, vergi veren hür vatandaşlar statüsü tanınmıştır. Böylece Hz. Peygamber'le başlayan kölesiz bir toplum oluşturma süreci dört halifeler döneminde yavaşlatılmadan ve saptırılmadan devam ettirilmiştir."³¹

"Hz. Peygamber döneminde esirler ya fidye karşılığında ya karşılıksız serbest bırakılmış, ya da az da olsa öldürülmüşlerdir. Mesela: Mekke fethinde esirler serbest bırakılırken sadece dört kişinin (suçlu olmalarından dolayı) öldürülmesi istenmiştir. Bedir başta olmak üzere ilk İslam savaşlarında esirlere köleleştirme yöntemine başvurulmamıştır.

Emevîlerin (savaşçı) esirleri yaygın şekilde köleleştirdiği gibi, yaptıkları antlaşma maddelerinde 'kendilerine köle verilmesi' talebinde buldukları görülmüştür. Özellikle serhatta (sınır boylarında) görev alan valilerin vergi veya hediye olarak aldıkları köleleri halifelerine gönderdikleri, onları konaklarında ve ordugâhta istihdam ettikleri olurdu.

29 Mustafa Fayda, Hz Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 162-164

30 Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/322

31 Cahit Güngör, Çağdaş Tefsirde Kölelik Yorumu, s.69, 104,197,199.

Halifeler de bu köleleri kendilerinin yanında istihdam ederler, hanedan mensuplarına, komutanlara ve yakın gördükleri adamlarına hediye ederler veya satarlardı.”³²

Tabiinden Said b. Cübeyr, Ata b. Ebi Rebah, Hasan Basri köleleştirmeye kesin biçimde karşı çıkmışlardır.

CARIYE KONUSUNA YAKLAŞIM

“İslam'ın ilk olarak ortaya çıktığı Arap toplumunda da var olan köle-cariye uygulamasını Kur'an, tek taraflı ve kesin bir kararla kaldırma yoluna gitmemiş, zaman içinde ortadan kalkmasına imkân sağlayacak bir zemin oluşturma yoluna gitmiştir. Bunun yanında İslam, diğer sistemlerin aksine köleliği yalnızca savaş esirlerine münhasır kılmış ve böylece diğer fırsatlara izin vermemiştir.

İslam, nikâh olmadan cariyelerle beraber olmayı yasaklamış, onlarla beraber olmak isteyenlere de nikâh yaparak beraber olmalarını emretmiştir. Cariyelerle evlenmeyi bir ruhsat olarak kabul etmiş ve hür kadınlarla evlenme imkanı olmayanlara tavsiye etmiştir. Hür kadınlarda sınırsız sayıda kadınla evlenmek olmadığı gibi cariyeler için de aynı kuralı koymuştur.

Ayet, cariyelerle bir araya gelmek için nikahı şart koşmuş ve onların ancak nikah yolu ile kişilere helal olacağını belirtmiştir. (Taberi, Camiu'l-Beyan, 4/10; İbn Atiyye, Muharrerül-Veciz, s. 421; Tabersi, Mecmeu'l-Beyân, 3/45; Kurtûbi, Ahkamu'l-Kur'an, 5/123) **Ayette Eymanukum meleket** "sahip olduklarınız' derken de, onlara mülk olarak sahip olanlar değil sahih bir nikahla sahip olanlar kastedilmiştir. Çünkü Müminun suresi 6. ayette meleket eymanukum derken de eşlerinin mukabili olarak kullanılmışlardır. (Muhammed Ali es-Sayis; Abdullatif es-Sübki; Muhammed İbrahim Kârsûn, Ayatu'l-Ahkam, 2/433)

Aralarında İmam Ebu Hanife ve İmamı Malikin de bulunduğu bazı âlimlere göre, hür bir hanımı olan kimsenin onun üzerine bir cariye ile evlenmesi uygun değildir. (Serahsi, el-Mebcut, 5/108; es-Sealibi, el-Cevahir, 2/216; el-Kurtûbi, el-Kafi, s. 244; İbn Aşur, et-Tahrîr u-et-Tenvir. 5/13; Yazır. Hak Dini Kur'an Dili. 2/1329).

İmam-ı Malik'in de bulunduğu cumhura göre, hür bayanlarla evliliğe güç yetiremeyip, cariyeler ile evlenecek olan kimselerin evlenecekleri cariyelerin mümin olmaları şarttır. (Serahsi, el-Mebcut, 5/130; Zemahşeri, Keşşâf, 1/490; el-Cevzi, Zadu'l-Mestr, 2/56; Nesefi, Medarikû't-Tenzil, 1/218).

İmam Ebu Hanife, İmamı Malik, İbni Şihâb ez-Zühri ve Haris el-Ukliye göre hürlerle evlenmeye güç yetiremeyen kimse cariyelerden dörde kadar nikâhlar, daha fazlasını nikâhlayamaz. Hammad bin Ebî Süleyman ise bu sayıyı iki ile sınırlandırırken, İbni Abbas, İmam Şafii, Ebu Sevr, İmam Ahmed ve İshak ise birden fazlasını uygun görmemiş ve bir kimsenin birden fazla cariye ile evlenemeyeceğini söylemişlerdir. (Serahsi, el-Mebcut, 5/108; Cassâs, Ahkamu'l-Kur'an, 2/225; Kurtûbi, Ahkamu'l-Kur'an, 5/139; Ebu Hayyan, Bahru'l-Muhit, 3/230; Suyûtî, ed-Dûrrû'l-Mensur, 2/490; eş-Şevkani, Fethu'l-Kadir, s. 292; el-Firuzabadi, Tenvirû'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs, s. 89; Taberi, Câmîu'l-Beyân, 4/21; en-Nehhâs, Meânîl-Kur'an, 2/65; eş-Şirbinî, es-Sirâcû'l-Munir, 1/340)

Cariyeler, normal ölçüler içerisinde mehirleri verilip nikahları kıyılmak suretiyle kişinin eşi konumuna gelmiş olur (Sanani, Tefsirû'l-Kur'an, 1/153; Taberi, Câmîu'l-Beyân, 4/6; Es-Sealibi, el-Cevahir, 2/ 264) **ve onlardan faydalanılabilir.** (Firuzabadi, Tenvirû'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs. s. 89; Taberi, Câmîu'l-Beyân, 4/21; en-Nehhas, Meânîl-Kur'an, 2/65; eş-Şirbinî, es-Sirâcû'l-Münir, 1/340) (Sanani, Tefsiru'l-Kur'an, 1/153; Taberi, Câmîu'l-Beyân, 4/6; Es-Sealibi, el-Cevahir, 2/ 264)

Nisâ Suresi 25. Ayeti, cariyeler ile evlilik ve evliliğin şartları açısından birçok düzenlemeler getirmesi açısından önemlidir. Cariyelerle nikâhsız beraberliğin olmayacağını, ancak onların velilerinin izni dâhilinde nikâhlanılabileceği belirtilmiştir. Hür bir kadını nikahlamak için gerekli olan mehir ve şahit gibi şartların aynısı cariyelerin nikâhlanması içinde geçerlidir. (Taberi, Câmîu'l-Beyân, 4/6; İbn Ebi Zemenin, Tefsirû'l-Kur'ani'l-Azim, 1/362)."³³

32 Abdülhalik Bakır, Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri Hizmetçi İşçi Ayaklanması, 234-235

33 Hüseyin Çelik, Kur'an-ı Kerim'de Cariyelerle Evlilik Meselesi, 137,141,158,164-167.

HZ. ÖMER'İN FARKLI SİYASİ EMELLER VE BEKLENTİLERE KARŞI TAVRI

Devlet başkanı veya dini liderin Kureyşli (Mekkeli) olması inancı ortaya çıkmadan önce, bazı kişilerde, devlet başkanlığını en fazla itibarlı Mekkeli kabilelerin hak ettiği inancı vardı. Bunlar, Hz Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Abbas'ın da kabilesi olan Haşim oğulları ile Ebu Süfyan, Mervan, Muaviye ve Hz. Osman'ın kabilesi olan Ümeyye oğulları kabilesi idi. Sehm oğullarından Amr bin el-As da benzer duygulara sahipti. Örneğin, bazı kişiler, Teym oğulları kabilesinden olan Hz. Ebubekir'in veya Adiy oğulları kabilesinden olan Hz. Ömer'in devlet başkanı olmasını içlerine sindirememişlerdi. Nitekim bazıları, daha Allah Resulü hayatta iken, Usame bin Zeyd'i komutan tayin edince, bazıları itiraz etmişti. Talut'un yöneticiliği hakkında da peygamberlerinin uyarılarına rağmen bazıları benzer şeyler söylenmişti: "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyıkız, ona bol mal da verilmemiştir." (2Bakara/247)

"Arabistan dâhilinde birtakım emelleri olan ve Ömer hilafetine hasetle bakan kişiler vardı. Nabızlarına göre şerbet verilip memnun edilmeleri devletin siyaseti olan bir hizip (grup) vardı. Bunlar hilafetin Haşim (Hz. Peygamber'in kabilesi) veya Umeyye (Ebu Süfyan'ın kabilesi) ailelerinin hakkı olduğuna inanıyorlardı. Ömer bu kabilelerden hiçbirine mensup değildi. Mısır valisi Amr bin el-As bir defasında devlet varidatı (gelirleri) meselesinden dolayı Halife tarafından takdir edildiği zaman keder içinde şu sözleri sarf etmişti: "Şu garip talihe bakın. Cahiliye devrinde benim babam işlemeli aba giyerken Hattab (Hz. Ömer'in babası) başında satılık odun taşırdı. Bugün aynı Hattab'ın oğlu bana hükmediyor!"

Haşimiler, kendileri dururken bir Teymi (Ebubekir'in kabilesi) ile bir Advî (Ömer'in kabilesi)'nin nasıl halife olduklarına dair hayretlerini asla yenemiyorlardı. Ebu Bekr'in zamanında hilafetin ilgası açıkça münakaşa edilmişti. Zübeyr bin Avvam ve Haşimilerden bir cemaat, Hz. Fatıma'nın evinde toplanıp hilafetin ilgası için istişarelerde bulunmuşlardı.

Ömer'in iktidarı ve itibarı, Haşimilerin emellerini gemlediyse de büsbütün yok edemedi... Birçok defa, genel toplantılarda halk onu serbestçe, hatta bazen nezaket sınırlarını aşarak tenkit etti. Fakat o bunlara sabırla tahammül etti. Suriye seyahati sırasında açık bir toplantıda Halife, Halid bin Velid'i görevden uzaklaştırma sebeplerini izah ederken dinleyenlerden biri kalkıp, "Ey Ömer, vallahi, adaletli davranmadın. Sen Resulullah'ın tayin ettiği bir adamı işinden çıkardın! Resulullah'ın çektiği kılıcı kınına soktun. Akrabalık bağlarını hiç saydın ve amcazadeni kışkılandırdın." Ömer, söylenenlerin hepsini işitti ve "Kardeşine olan sadakatin kızmana sebep oldu." dedi.

Fakat Ömer'in adı öylesine etkiliydi ki Halid'i Irak ve Suriye'de ifrat derecesinde tutulduğu bir sırada işten çıkarmasına rağmen hiç kimse tek kelime ile itiraz etmedi. Halid de Halife'ye karşı hiç bir kin taşımadı. Muaviye ve Amr bin el-As'ın ihtişamlı halleri iyi bilinir, ama ikisi de Ömer'in adından korkarlardı.

Amr bin el-As'ın oğlu Abdullah bin Amr, bir adamı haksız yere dövdü. Halife Ömer, Abdullah'ı babasının yanında dövülenin eliyle kamçılattırmasına rağmen Amr bin el-As itiraza cür'et edemedi. İran fatihi Sa'd bin Ebi Vakkas, olağan bir şikâyet üzerine Medine'ye çağırıldığında tek kelime söylemeden geldi. Bu misaller Hz. Ömer'in devlet adamlığı ve idari dehasının tarihte hiçbir devlet adamı veya hükümdarda bulunamayacak kadar ender bir vasıfta olduğunu göstermeye kâfidir.

Bir defasında **Kureyş liderleri, Ömer'i görmeye geldiler. Çoğu azatlı köle olup dünyada hiç bir mevkileri yok kabul edilen Suheyb, Bilâl, Ammar ve diğerleri de tesadüfen bu mecliste hazır bulunuyorlardı.** Fakat bunlar önce huzura kabul edilirken Kureyşli reisler dışarda beklediler. Cahiliye devrinde bütün Kureyş'in en ileri gelen reisi olan Ebu Süfyan'a bu hal dokunmuş ve arkadaşlarına: **"Feleğin şu garip çarkına bakınız ki biz dışarıda beklerken köleler içeriye kabul olunuyorlar."** Bu çeşit hayıflanma Ebu Süfyan ve çağdaşlarının tabiatı icabıydı. Bununla beraber bunların arasında vaziyeti hakkıyla takdir edenler de vardı. Bunlardan biri **"Doğrusu Ömer'i şikâyet etmeye hakkımız yok. Bilâkis kendimizden şikâyetçi olmalıyız, çünkü İslâm hepimizi aynı sesle çağırdı, kendi talihsizlikleri eseri buna daha sonra icabet edenler bugün de sonuncu olmaya müstahaktırlar"** dedi.³⁴

"Muaviye Suriye'de büyük bir debdebe içinde yaşamaktaydı. Bir defasında Suriye'ye yaptığı seyahat esnasında Muaviye'yi ihtişam içinde görünce Ömer sordu: **"Bütün bu kivravari ihtişam ne için?"** Muaviye, Romalıların âdetlerine alışmış insanlarla uğraşmak zorunda olduğunu ve bu gösteriş olmadan halkın nazarında imparatorluğun itibarını korumanın mümkün olmadığını söyleyince Ömer bir itirazda bulunmadı."³⁵

Kayseriye Akdeniz sahili üzerinde kurulmuş bir şehir olup Filistin'in bir parçasıdır. Halen harabeleri mevcut olmakla beraber eskiden büyük ve kalabalık bir şehirdi. Belâzuri'ye göre o zamanlar şehrin üç yüz kalabalık caddesi vardı ilk defa Amr bin el As, 635 yılında şehri kuşattı ve uzun zaman muhasaraya devam etti fakat bir netice alamadı. **Ebu Ubeyde'nin ölümü üzerine Hz. Ömer onun yerine Yezid bin Ebu Sufyan'ı tayin ederek Kayseriye'nin üzerine yürümesini emretti.** Yezid, on yedi bin askerin başında ilerleyerek şehri muhasara altına aldı. **Fakat 639 yılında hastalanınca, kardeşi Muaviye'yi yerine geçici vekil bırakarak Şam'a gitti ve orada vefat etti.** Bu defa Mu'aviye şehri bilfiil kuşattı."³⁶

HZ. ÖMER'İN İBADETLERE VE İNSANLARA BAKIŞI

Hz. Ömer, insanların güvenilirliğini ibadetleriyle değil, zor zamanlardaki tutum ve davranışlarıyla ölçerdi. Devlet işlerini nafîle ibadetlere tercih ederdi.

"Halife Ömer, her şeyi tartar, düşünür taşınır ve görünüşe aslâ aldanmazdı. **"Bir şahsın şöhreti sizi aldatmasın."** ve **"Namaz ve orucuna bakıp bir şahıs hakkında hüküm vermeyiniz, bunun yerine, onun akıl ve samimiyetine bakınız"** derdi.

Bir defasında adamın biri, birisini onun huzurunda övdü. Halife Ömer, ona adamla hiç bir alışverişi olup olmadığını veya bir seyahatte ona refakat edip etmediğini sorup olumsuz cevap alınca adama, **"Hakkında hiç bir şey bilmediğin birinden bahsediyorsun"** dedi.

Hilafet işleri ile olan meşguliyetinden dolayı, Hz. Ömer'in gündüz boş vakti olmadığından, nafîle ibadetlerini gece yapardı. **Acil bir iş çıktığı zaman, namaz vaktini geçirme tehlikesi yoksa önce işe bakardı. Bir defasında cemaat namaz için saf bağlamış ve ikamet getirilmiş olduğu halde adamın biri onunla konuşunca Halife Ömer, ona dönüp uzun müddet konuşmuştu.** Namazını kılmadan evvel sofrada oturan kişinin yemeğini bitirmesi icap ettiğini söylerdi.

Hz. Ömer'in cuma hutbesini irad ederken, bazen biri ile konuştuğu olurdu. Bir Cuma, Hz. Osman camiye gitmekte gecikti ve Hz. Ömer, hutbeye başlamış bulunduğu bir sırada camiye vardı, bunun üzerine Hz. Ömer hutbeyi keserek Hz. Osman'a neden geciktiğini

³⁴ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/249-252

³⁵ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/56

³⁶ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 1/250

sordu, onun da çarşıda bulunduğunu, ezanı duyar duymaz abdest alıp acilen camiye geldiğini söyledi.³⁷

HZ. ÖMER'İN ADALETİYLE İLGİLİ ÖRNEKLER

Hz. Ömer'in en önemli özelliği, adil oluşuydu. Kuşkusuz bunun çok somut nedenleri vardı. O, asla akrabalarını kayırmaz, onların Kamu malını kullanmalarına asla izin vermezdi.

Halife Ömer, ülkesinde yaşayan yoksul, fakir, yetim, dul, muhtaç ve yaşlıların haklarını korumak amacıyla özel tedbirler almıştır.

“Onun idaresini halka sevdiren ve şiddetine milletin katlanmasına sebep olan asıl husus **dost -düşman tefriki bilmeyen kesin adaletiydi.** Suçların cezalandırılmasında Halife Ömer'in suçlunun mevkiine aldırılmaması çoklarını gücendirmiş olabilirdi fakat kendi dost ve akrabalarına aynı şekilde davrandığını gördükleri zaman gazaplarını yutmak zorunda kalıyorlardı. **Hz. Ömer, oğlu Ebu Şahme şarap içtiği zaman, onu seksen kamçı darbesiyle ve kendi eli ile cezalandırmıştı. Halife'nin kayınbiraderi ve Eshab'tan Kademe bin Mez'un aynı suçtan gözaltına alındığı zaman ona da aynı ceza alenen tatbik edilmişti.**

Hz. Ömer devlet hazinesi hakkında son derece özen gösterir ve hiç bir devlet malını onun dışında addetmezdi. Eski zamanlardan beri Kâ'be'de yığılan adaklar hakkında şunları söylemişti: «Orada altın ve gümüş namına ne varsa halka dağıtılmasını kararlaştırdım.»

Bir defasında bir miktar harp ganimeti geldiğini kızı ve Resulullah'ın muhterem zevcesi Hafsa duyduğunda ona gelerek: «Ey Emirü'l-Müminin! Bundan hissemi ver, çünkü ben sana yakın olanlardan biriyim.» demesi üzerine Ömer şu cevabı verdi: «Sevgili kızım, senin hissen benim malımdadır, hâlbuki harp ganimetleri devlet malıdır. Babanı kandırmaya çalıştın.» Bunun üzerine Hafsa Hatun mahcubiyet içinde geri döndü.

Suriye'nin fethinden sonra Şarkın İmparatoru ile dostane münasebetler tesis edilmiş ve sık sık mektup teatisi başlamıştı. Bir defasında Ömer'in zevcesi Ümmü Gülsüm, İmparator'un hanımına dostça bir hediye olmak üzere birkaç şişe ıtır göndermiş, İmparatoriçe de bir mukabele ıtır kaplarını mücevherle doldurup iade etmişti. Hz. Ömer bunu öğrenince karısına ıtırın kendisinin olmasına rağmen bunu taşıyan habercinin devlet müstahdemi olduğunu, sefaret masraflarının devlet hazinesinden karşılandığını hatırlattı ve zevcesinin ıtırlarını tazmin ettikten sonra mücevherleri müsadere ederek (el koyarak) devlet hazinesine yolladı.

Hz. Ömer, halife olmadan evvel geçimini ticaretten temin ediyordu. Kamu hizmetleri ona ticaret için vakit bırakmayınca Eshab'ı genel toplantıya çağırarak geçimi için devlet hazinesinden ne kadar alabileceğini sordu. Muhtelif kişiler, çeşitli fikirler beyan ederken Ali sessiz kaldı. Ömer ona bakınca Ali, “Vasat (orta) seviyede yiyecek ve giyecek” cevabını verdi. Bunun üzerine, kendisi ve ailesi için devlet hazinesinden yiyecek ve giyecek tahsis edildi. **Bedir gazilerine, diğer ordu komutanlarının yanı sıra maaş bağlanınca, Hz. Ömer'e de senede beş bin dirhem verildi. Devlet gelirleri milyonları bulmakla beraber Halife'nin aldığı bütün maaş bundan ibaretti.**

Onun yaşadığı hayat tarzını okuduğunuz zaman Büyük Halife'nin **genellikle yamalı elbise giydiğini, yerde uyduğunu ve (ekmek için) evinde aylarca buğday unu (başka tür unlar olmalı) bulunmadığını göreceksiniz.** Bunun sebebi münzevi veya keşişvari oluşu değildi. Gerçek şu ki devlet gelirlerinden kendisine tahsis edilen maaşla ancak bu kadarına gücü yetebiliyordu. Eğer, herhangi bir zamanda eline tesadüfen büyük bir para geçecek olursa

³⁷ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/370-373

bunu cömertçe harcardı. Hz Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm ile evlendiğinde, onun asaleti ve Peygamberin ailesi ile olan akrabalığından ötürü ona kırk bin dirhemlik mehri derhal ödedi.

Haşimiler (Hz Muhammed, Hz Ali ve Hz Abbas'ın kabilesi)'in herhangi bir vilâyet idaresine tayin edilmeyişlerinin sebebi, zengin olmalarına rağmen, **kendi meşru hakları olarak kabul ettikleri beşte bir ganimeti kendilerine ayırmaları endişesiydi.** Halbuki Ömer'in kanaatine göre daha sonra izah edileceği gibi ganimetin beşte biri devlete aitti ve ancak devlet başkanının izniyle harcanabilirdi. Halife bu husustaki endişelerini açıkça ifade etti. Humus valisi öldüğü vakit, Ömer'in boşalan göreve Abdullah bin Abbas'ı tayin etmeye niyeti vardı. Fakat birtakım şüpheleri olduğundan Abdullah bin Abbas'ı çağırarak ona vaziyeti anlattı. Kendisine sebebi sorulduğunda Ömer, «**Devlet gelirlerini kendine ayırmadan korkuyorum.**» cevabını verdi. Çok yerinde olan bu şüphe Hz. Ali'nin hilâfeti sırasında, aynı Abdullah'ı vali tayin ettiği zaman **onun devlet hazinesinden bir miktar parayı kendine ayırması ile teyid edilmiştir.** Hz. Ali tarafından sorguya çekildiği zaman cevap olarak henüz hissesinin tümünü almadığını yazmıştı. Bu münasebetle Hz. Ömer'in devlet hazinesi mevzuundaki iktisatlı ve sert icraatının idari başarısına geniş ölçüde sebep teşkil ettiği hatırlanmalıdır. **Hz. Osman devrinin sonlarına doğru patlak veren kargaşalığın sebeplerinden biri devlet parasını israf etmesi ile yanlış tefsir edilen ve akrabaya cömertçe davranılması gerektiği mealindeki Kur'an ayetine istinaden yakınlarına devlet hazinesinden büyük meblağlar vermesidir.**

Hz. Ömer baştanbaşa bütün imparatorlukta hiç kimsenin aç kalmamasını arzu ederdi. Bundan bütün sakat, felçli ve geçimlerini kazanamayacak kadar hasta veya ihtiyar olanlara devlet hazinesinden maaş bağlanmasını emretti. İsimleri ordu kütüklerinde olduğu halde maaşlarını evde alan yüzbinlerce insan vardı. Bu tertibat ilk defa ihdas edildiğinde bir cerib (ölçek) undan ekmek pişirilmesini emretti Ekmek piştiğinde otuz adam çağırıp bununla karınlarını doyurdu. Aynı şey akşam tekrarlandı ve aynı sayıda adam doyuruldu. Bundan iki ceribin bir adama bir ay kâfi geleceği neticesi çıkarıldı. Binaenaleyh, her adamın buna göre muayyen miktarda un alabileceğine dair talimat verildi. Bu miktar camide ilân edildi Bir elinde ölçek olduğu halde, «Sizin için şu kadar yiyecek tespit ettim. Bunu azaltan Allah'a karşı sorumlu olur.» dedi. Başka bir anlatımda, «Her Müslüman için iki mud buğday ve bir kıst sirke tahsis ettim.» Adamın biri kölelere de mi bunun aynı verildiğini sorduğu zaman Halife müspet cevap verdi.

Fakirlere, hiç bir din ayırımı yapmadan, devlet hazinesinden maaş verilir ve evvelki bölümlerden birinde anlatıldığı gibi, sadakaların “fakir” ve “miskinlerin” olduğu beyan edilen Kur'an ayetinde “fakirden” Müslüman olan fakirlerin, “miskinlerden” ise Yahudi ve Hıristiyanların arasındaki ihtiyaç sahiplerinin anlaşılması gerektiği hususu hazine memuruna bildirilmişti.

Şehirlerin çoğunda misafirhaneler inşa edilmişti. Burada misafirhanelere devlet hazinesinden bedava yiyecek verilirdi. Ömer, misafirlerin doyurulduğunu bizzat görmek için Medine misafirhanesine sık sık giderdi.

Hicri 18 senesinde anneleri tarafından yol kenarına terkedilen kimsesiz çocukların münasip bir şekilde himaye edilmesi için tedbirler alındı. Ömer, nerede bulunursa bulunsun böyle bir çocuğun emzirmek ve diğer masraflarının devlet hazinesinden karşılanmasına dair talimat verdi. Masraf, çocuk büyüdükçe her sene arttırılmak üzere başlangıçta yüz dirhem olarak tespit edildi.”³⁸

³⁸ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/262-272

“Hz. Ömer ölüm döşeginde borçlarının ödenmesi için evin satılması vasiyetinde bulundu. Bunun üzerine ev Muaviye tarafından satın alınmış ve satış gelirini borçların tasfiyesine harcanmıştı.”³⁹

HZ ÖMER'İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ BELİRSİZLİKLER

İslam düşüncesinde fıkhi yorumların sosyal ve siyasi nedenleri üzerine, daha önceki araştırmalarım dışında biraz daha araştırma yapmak istedim. Hz Peygamber'in vefatıyla başlayan halifelik sürecini ve Hz Ebubekir dönemini inceledim. Hz. Ömer'in öldürülmesi konusuna gelince, gitgide ilginç soru işaretleri belirmeye başladı. Soru işaretlerinin cevabı net olarak bulunamadı. Olay, fail-i meçhul olmasa da, nedenleri meçhul gibiydi ve sonuçta bu çalışma ortaya çıktı.

HZ ÖMER'İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ YAYGIN KANAAT

Hz. Ömer'in öldürülmesiyle ilgili yaygın kanaat şudur: Ebu Lülüe adlı bir köle, ödediği vergiyi çok bularak Halife Ömer'den bu verginin indirilmesini talep eder. Halife Ömer, kölenin yaptığı işi dikkate alarak, o verginin fazla olmadığını kendisine ifade eder. Bir süre sonra Ebu Lülüe, Ömer'e suikast düzenler, onu yaralar ve ölümüne sebep olur.⁴⁰ Bu olay, Diyanet - İslam Ansiklopedisi'nde de benzer şekilde ele alınmıştır:

“Hz. Ömer, 23 (644) yılı haccını eda edip Medine'ye döndüğü günlerde, Muğîre b. Şu'be'nin Basra valisi iken edindiği kölesi Ebû Lü'lüe Fîrûz en-Nihâvendî efendisinin (Muğîre b. Şu'be'nin) kendisinden fazla ücret aldığını söyleyerek bunun azaltılmasını istedi. Halife onun demircilik, marangozluk ve nakkaşlık yaptığını öğrenince Muğîre'nin kendisinden aldığı ücretin fazla olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Ebû Lü'lüe ertesi gün sabah namazında hançerle Hz. Ömer'i yaraladı ve Müslümanların elinden kurtulamayacağını anlayınca kendini öldürdü. Hz. Ömer üç gün sonra vefat etti (26 Zilhicce 23 / 3 Kasım 644).”⁴¹

HZ ÖMER'İ, VERGİ YÜKSEKLİĞİ NEDENİYLE BİR KÖLENİN ÖLDÜRDÜĞÜ İDDİASI

Siyer kaynaklarına göre Medine'de Müslümanların yanı sıra Müslüman olmayanlar da yaşıyordu. Müslüman olmayanlar, aileleriyle birlikte devletin izniyle çeşitli amaçlarla orada bulunmaktaydılar. Kimisi öğretmenlik yapıyor, kimisi de hizmet işlerinde çalışıyordu. Hz. Ömer, Müslüman olmayan esir (köle) kökenli yetişkin hizmetlilerin güvensiz tutumlarından dolayı orada çalışmasına izin vermiyordu. Onların yalnızca ev işlerinde çalıştırılmasını şart koşmuştu. İç güvenlik açısından tedbir amacı güden bu karar, ara sıra sahabenin tepkisinden dolayı kararlı bir şekilde uygulanamamıştı.

³⁹ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/391

⁴⁰ Miladi 642 yılında yapılan Nihavend savaşında alınan esirler arasında İranlı Ebu Lü'lü künyesiyle anılan Firuz veya Firuzan adında Hıristiyan bir köle de vardı. Medine'de oturan Firuz Basra valisi Muğîre b. Şube'nin kölesiydi. **Efendisinin kendisinden fahiş miktarda ücret aldığını Hz. Ömer'e şikâyet etti.** Halife mesleğinin sorup dülgerlik, nakkaşlık ve demircilik olduğunu öğrenmesi üzerine alınan ücretin piyasa şartlarında normal olduğunu söyledi. Firuz da bu karara kızıp gitti. Ertesi gün Sabah namazında camiye gelerek namaz başlayınca elbisesinin altına sakladığı hançerle Hz. Ömer'e saldırdı. Hz. Ömer'i beş-altı yerinden yaraladı. Hz. Ömer eve geldiğinde yarasının ağır olduğunu anladığında devlet başkanını seçme işini içinde Hz. Osman'ın da bulunduğu altı kişilik bir kurula havale etti. Firuz birkaç kişiyi daha yaraladı. Sonunda yakalandıysa da ele geçtiği anda intihar etti. Kendisi de yaralanışının üçüncü gününde 26 Zilhicce 23/3 Kasım 644 vefat etti. Serdar Özlü, Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, Doktora Tezi, 66.

⁴¹ DİA, Ömer maddesi

“Bir gün Küfe valisi Muğire b. Şû'be, Hz. Ömer'e mektup yazmış ve mektubunda, yanındaki Nihavend esirlerinden olan Ebu Lülüe adlı esir kökenli hizmetlinin; demircilik, nakkaşlık ve marangozluk gibi zanaatkârlığından söz ederek Medine'de çalıştırılması teklifinde bulunmuştu; Bu olaydan sonra Medine'de esir kökenli yetişkin hizmetlinin çalıştırılması olağan karşılanmıştır.

Hz. Ömer'in Medine'ye girişine izin verdiği Ebu Lülüe, başkente gelmiş ve zanaatını icra etmeye başlamıştır. Bu zanaatkârlığına karşılık, Muğire b. Şube, Medine'ye gelmeden önce Ebu Lülüe'ye aylık 100 veya 120 dirhem vergi belirlemiştir.

“Muğire'nin Medine'ye gönderdiği Ebü Lülüe, İranlı bir Hıristiyan veya Mecusidir. Mahmud Şakir'e göre ise, göstermelik bir Müslümandır.”⁴²

“Nihavent savaşında İranlılar çok büyük kayıplar vermişler ve ağır bir yenilgiye uğramışlardı. İranlılar bu savaştan sonra bir daha kendilerini asla toparlayamadılar. Günün birinde Hz. Ömer'i öldürecek olan Feyruz bu savaşta esir alınmıştı.”⁴³

Ebu Lülüe, bir gün yolda karşılaştığı Halife Ömer'e şahıs vergisinin çokluğundan ve ailesinin geçim zorluğundan şikâyetinde bulunmuştur.⁴⁴ Mesleğini soran halifeye, Ebü Lülüe değirmen ustası olduğunu söylemiştir. Halife, değirmeni ne kadar zamanda yaptığı, kaç mal edip sattığı ve başka mesleklerinin olup olmadığı gibi sorularından sonra, mesleğinin çeşitliliğini öğrenince, vergisinin işi ve geliriyle orantılı olduğunu belirtmiştir. Hatta Halife, “Bize de bir değirmen yapmaz mısın?” diye ona iş teklifinde bulunmuştur. Ebu Lülüe bu teklife, “Tabii ki; sana öyle bir değirmen yapacağım ki şehirlerin halkları ondan bahsedecek” diye cevap vermiştir.

Halife, bu diyalogla ilgili oradaki topluluğa, “Bu kişi beni tehdit etti” dedikten sonra, arkadaşlarına, “Eğer suizanla birisini cezalandırırsaydım onu öldürürdüm. Bana şüphesiz öldürecekmiş gibi baktı” demiştir.

Ertesi gün Hz Ömer, mescitte veya namaz kılar iken, saklandığı yerden çıkan Ebü Lülüe, Hz. Ömer'e, arka arkaya hançer darbeleri vurmaya başlamıştır. Halife bu saldırıda, omuzunun sırt tarafından ve karın altından altı darbe almıştır. Bu saldırı sonucunda birkaç kişi daha ölmüştür.

Ebü Lülüe, saldırıdan sonra kaçmış, kaçarken on kadar kişiyi de yaralamıştır. Yakalanmak üzereyken intihar etmiş veya oradakilerden bazıları, bıçak darbesiyle onu öldürmüşlerdir. Onu öldürenlerin kimliği konusunda kaynaklarda çeşitli isimler verilmekle birlikte Ebü Lülüe'yi öldüren şahsın Kuleyb b. Kays b. Bukeyr el-Kinanî el-Cezzar olduğu ifade edilmektedir.⁴⁵

Halife Ömer ile Ebu Lülüe arasında geçen konuşmada, Ebu Lülüe, Muğire'nin kendisine hoşgörülü davranmadığından söz etmiş ve bu yüzden Halife'ye kin beslediği izlenimini vermiştir. Oysa Muğire, Irak, Kufe'dedir. Suçladığı Halife ise Medine'de ona iş vermiştir ve bu sayede daha fazla para kazanacaktır.”⁴⁶

VERGİ MİKTARI KONUSU

“Ebu Lülüe'nin şikâyetçi olduğu vergi miktarı, aylık 100 veya 120 dirhemdir (Bu rakam, günlük 3 veya 4 dirhem yapmaktadır)⁴⁷. Eğer siyer kaynaklarında yazan bilgiler doğru ise, aylık

⁴² Mes'udi, Murûcu'z-Zeheb II. 320; İbn Kuteybe, Kitabu'l İmame ve's-Siyase, 37; Taberi, IV, 190; İbn Abdirabbih. Ahmed b. Muhammed, İkdü'l-Ferid. V, 25; el-Makdisi, V, 188; İbnü Esir, cl Kamil, 11, 446.

⁴³ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, c.1, s.268; Abdurrahman Demirci, Hz Ömer'in Şehadeti, 16

⁴⁴ el-Makdisî, V. 188.

⁴⁵ İbn Sa'd, III, 310-320; Belâzuri, Ensâb, X, 410-413,423-425; İbn Âsâkir. XLIV, 410; Taberî, IV. 191.

⁴⁶ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 1/297-298; Abdurrahman Demirci, Hz Ömer'in Şehadeti, 16-17; Sabri Hizmetli, İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), 206

⁴⁷ İbn Sa'd, III. 320; Belazuri, Ensab, X. 423; İbn Asakir, XLIV. 409. Bazı kaynaklarda, bunun günlük 2 dirhem (aylık 60 dirhem) olarak geçer. Taberi, IV, 191; el-Mes'udî, II, 320 (Mustafa Fayda, Hz Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, s.64); Bazı kaynaklarda 3 dirhem geçer. İbn Abdirabbih, V, 2. (Hz Ömer'in Şehadeti, 16)

100 veya 120 dirhem, o dönemde yabancılardan alınan vergilerle karşılaştırınca, oldukça ağır bir yükümlülük gibi gözükmektedir. Kaynaklara göre, Hz Ömer Dönemi'nde zengin kişilerden yıllık 48 dirhem, orta halli kişilerden 24 dirhem vergi (cizye) alınıyordu. O dönem 1 koyunun bedeli, 5 dirhem idi.⁴⁸ Bu durumda her ay, 20 veya 25 koyun vergi öngörülmüştü. Oysa Basra gibi varlıklı bir kentte bile, sahasında uzmanlaşmış ustaların aylık vergileri, ortalama 15-25 dirhem idi."⁴⁹

“Sevad (Irak) ve İran topraklarında yaşayan gayr-i Müslimlerden, genel olarak, Sasanilerin bastığı gümüş para (dirhem) birimi; Suriye ve Mısır'da ise, Bizans'ın bastığı altın para (dinar) birimi esas kabul edilmiştir. Bunun yanında, cizye karşılığı olarak, yalnızca, belirtilen paraların nakdî bir şekilde ödenmesi yolu seçilmemiş ve mükelleflerin zarar görmemesi için, tıpkı Hz Peygamber zamanında 1 dinar veya bunun değerinde elbise kabul edildiği gibi, bu bölgelerden de deve, koyun ve çeşitli malların aynî olarak da cizye yerine verilmesi kabul edilmiştir. **Hız. Ömer zamanında, kadın ve çocuklardan cizye alınmamıştır. Din adamlarından da, başkalarının yardımıyla geçiniyor veya münzevî hayat yaşıyorlarsa, cizye alınmamıştır.**

Hız. Ömer, fakirlerden, miskinlerden, bir mesleği veya işi olmayan körlerden, kötürüm derecesinde hasta ve çalışmaktan âciz ihtiyarlardan, şayet mal ve mülkleri yoksa cizye almamıştır. Ayrıca o, cizye toplamak üzere, dövmek, hapsetmek ve eziyet etmek gibi davranışlarda bulunmayı da yasaklamıştır.

Hız. Ömer, cizye veremeyecek durumda olanlardan bu vergiyi almadığı gibi, onlara, hem de Müslümanların verdikleri zekât gelirinden ödenmek üzere, devletin yardım yapmasını kararlaştırmıştır.”⁵⁰

Hız. Ömer döneminde Suriye'deki gayr-i Müslimler, altın para ödedikleri takdirde yıllık 4 dinar, gümüş para öderlerse 40 dirhem cizye ile mükellef tutulmuşlardır.⁵¹

“Hız. Ömer'in hilâfeti süresince, Irak'ta cizye ödeyeceklerin malî güçlerine, bir diğer ifadeyle servetlerine göre yapılan ayarlamaya göre, cizye miktarının, yıllık 48, 24 ve 12 dirhem olarak üç seviyede toplanılması kararlaştırılmıştır.

48 dirhem ödeyecekler: -Hali vakti yerinde olan zenginler; -Gücü yeten her kimse; - Beygirlere binenler.

24 dirhem ödeyecekler: -Orta halli kimseler; -Orta halli tüccarlar.

12 dirhem ödeyecekler: -Fakir olanlar; -Rençperlik, amelelik gibi işlerde çalışanlar.”⁵²

48 Gayri müslimler üçe ayrılmıştır; Zimmî ve antlaşmalılar. Müste'menler (Pasaportlu yabancılar). Harbîler(Gayri müslim devletin vatandaşı olanlar). Gayri Müslimler de bu güvenceye karşılık "cizye" denilen bir vergiyi üstlenmiş olurlar. **Hız. Ömer döneminde gayri Müslimlerden üç sınıfa ayrılarak cizye vergisi alınmıştır. Zengin sayılanlardan 48 dirhem (5 dirhem yaklaşık bir koyun bedeli) orta hallilerden 24 ve çalışma gücü olan yoksullardan 12 dirhem yıllık vergi alınmış, ayrıca arazilerinden de maktu veya çıkan ürünün belli bir yüzdesi üzerinden "haraç" vergisi alınma yoluna gidilmiştir.** Cizye akıllı, ergin, hür ve erkek zimmilerden alınırken, çocuklar, kadınlar, din adamları ve çalışamayacak durumda bulunan gayri müslimler bu vergiden muaf tutulmuştur." (Kâsânî, el-Bedâ'î, VII, 112; İbn Abidîn, Reddül-Muhtar, III,292; Ebu Yusuf, el-Harac, Kahire 1397, s. 131, 132.) <http://m.sorularlailslamiyet.com/index.php?oku=269965>

49 “Örneğin, Ferkad adındaki bir kölenin efendisine ödediği aylık vergi, 6 (yıllık 72 dirhem) dirhemle sınırlıydı. Aynı dönemde Mısır'da bir marangozun aylık ücreti 16 dirhem, gemi marangozunun aylık ücreti 2 dinar (toplam 24 dirhem) ve basit bir sanatkârın aylık ücreti ise 8 dirhemdi. Emevî sultanı Abdülmelik b. Mervan döneminde el-Cezîre (Dicle ile Fırat arasında) bölgesindeki sanatkârların yıllık vergileri 300 dirhemi (aylık 25 dirhem) bulmaktaydı. Daha sonra bu rakam, 200 (aylık 16,6 dirhem) dirheme indirilmişti. Bu dönemde Basra sanatkârlarının ekonomik durumlarının el-Cezire bölgesindeki meslektaşlarının ekonomik durumlarından daha da iyi olduğu bilinmektedir. Zira Basra'dakilerin ödemekle mükellef oldukları vergi, el-Cezire'dekilerin vergisinden daha hafifti ve ürettikleri eşyaların piyasası ise daha da canlı idi.” (Cevad Ali, el-Mufassal fi Tarihi 'l-Arab Kable'l-İslâm, 1953, s.278-279.) Abdülhalik Bakır, Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri, 66

⁵⁰ Prof. Mustafa Fayda, Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 167-168

⁵¹ Prof. Mustafa Fayda, Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 140.

Ebu Lü'lüe'nin aylık 100-120 dirhem vergiyle ilgili şikâyeti hakkında düşününce, birkaç olasılık akla gelmektedir: Bunlardan birincisi, Küfe valisi Muğire b. Şu'be'nin Ebu Lü'lüe'ye yüklediği aylık 100-120 dirhem vergi doğrudur; ancak Halife Ömer'in bunu olumlu karşıladığı bilgisi sorunludur. Çünkü Hz Ömer gibi dirayetli ve adil bir devlet başkanının, ortalama verginin 4-5 katı bir vergiyi, bir de olay şikâyet konusu olduysa, normal karşılaması uzak bir ihtimaldir. Nitekim bu konuyu Halife'nin, Muğire'yle konuştuğu bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.

İkinci olasılık, Ebu Lü'lüe'nin, Halife Ömer'e öfkesi, Muğire b. Şu'be'nin yüklediği vergi miktarının, asıl sorumlusu olarak Halife Ömer'in gösterilmesi olabilir.⁵³ Buna göre aylık 100-120 dirhem vergiyi yükleyen, esasında Muğire değil, Halife Ömer'dir. O yüzden Ebu Lü'lüe, Hz Ömer'e çok kızgındır ve bu kızgınlığı kendince haklı çıkaran gerekçe ise, Hz Ömer'in de bu miktarı savunmasıdır. Hz Ömer'in öldürülmesine gerekçe gösterilen bu bilgi de sorunludur. Hz Ömer gibi hayatı boyunca hak ve adalet sembolü olan bir insandan bu miktarı savunduğunu beklemek, o güne kadar bilinen Hz Ömer gerçeğine terstir. Bu haber, sonradan üretilmiş olmalıdır. Nitekim Ebu Lü'lüe'nin vergi olayı dışında Hz Ömer'e kin duyduğu da kaynaklarda bildirilmektedir.⁵⁴

Bir başka olasılık, Ebu Lü'lüe'nin, öfkesini kontrol edemeyen bir insan olmasıdır. Eğer bu doğru ise, onun öfkesi, ilk önce, kendisine vergi miktarını belirleyen Muğire'ye karşı yönelmiş olmalıdır. Muğire de bu öfkeye tanık olmalıdır. Eğer bu öfkeye tanık olduysa, Ömer'e mektup yazıp, onu Medine'ye göndermesini açıklamak zorlaşmaktadır. Medine'de, devletin başkentinde devlet başkanına, vergi veya başka gerekçeyle, aba altından sopa gösterebilen, ima yoluyla da olsa devlet başkanını tehdit edebilecek karakterdeki biri, oldukça cüretkâr olmalıdır. Devlet başkanına gösterilen tepki acaba vali Muğire'ye de gösterilmiş midir? Benzer tepkiyi Muğire bin Şu'be'ye⁵⁵ göstermediyse, ortada planlı bir olay vardır.

⁵² Mustafa Fayda, Hz Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, 132.

⁵³ İbn Asakir, XLIV, 410; İbnü'l-Esir, Usdu'l-Gâbe, IV, 165; el-Makdisi, V, 188.

⁵⁴ İbn Sa'd, III, 320-322; Belâzuri, Ensâb, X, 424; İbn Asakir, XLIV, 409.

⁵⁵ MUĞİRE B. ŞU'BE (-50/600-670)

"Tâifte doğdu; Sakif kabilesinin Ahlâf kolundandır. 661 yılında Taif'te doğan zalim Haccac'ın babası Yusuf b. Hakem, annesi Küfe valisi Muğire b. Şube'nin eski karısı Fâria bint Hemmâm'dır. Haccac da anne ve baba tarafından ünlü Sakif kabilesinin Ahlâf koluna mensuptur. Rivayete göre, arkadaşlarından birkaçını sarhoş oldukları bir sırada öldürdüğü için Tâif'ten kaçmak zorunda kalmış ve Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/628) bir süre önce Medine'ye gelerek İslâmiyet'i kabul etmiştir. Öldürdüğü kişilerin kan bedellerini Tâif'in önemli şahsiyetlerinden babasının amcası Urve b. Mes'ûd ödemiştir.

Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, 17 (638) yılında Basra valiliğine tayin edildi. Ancak bir süre sonra zina ettiği iddiası ile halife tarafından Medine'ye çağırıldı ve yapılan yargılama neticesinde iddia ispatlanmadığı için cezalandırılmadıysa da valilikten uzaklaştırıldı. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, 21 (642) yılında Küfe valiliğine getirildi. Muğire'nin Medine'ye gelen Hıristiyan veya mecusi kölesi Ebû Lü'lüe Firuz, Hz. Ömer'i ağır bir şekilde yaraladı. Hz. Ömer vefat edinceye görevinde kaldı. Hz. Ömer, yerine seçilecek halifeye Sa'd b. Ebû Vakkas'ı Küfe valiliğine getirmesi vasiyetinde bulundu ve görevden alındı.

Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadar resmî bir göreve getirilmeyen Muğire'nin, Hz. Osman'ı veya Hz. Ali'yi desteklediğini gösteren herhangi bir bilgi yoktur. Hakem Vakasında çağırılmadığı halde hakemlerin toplantısına katılan Muğire, Hz. Ali'nin şehid edilmesinin ardından Muaviye'nin yanında yer aldı ve rivayete göre onun ağzından mektup yazmak suretiyle o yılın hac emirliği görevini üstlendi. Kayınbiraderi olan Muaviye adına Hz. Hasan'a giden elçilik heyetinde bulundu; daha sonra da Küfe valiliğine getirildi (41/661). Bu görevi sırasında, daha önceden Hz. Ali tarafından vali tayin edildiği Fars'ta direnmeyi sürdüren kendi kabilesinden Ziyâd b. Ebîh'in Ebû Süfyân'ın nesebine katılıp Muaviye'nin kardeşi ilân edilmesinde ve ardından Basra valiliğine getirilmesinde büyük rol oynadı.

Haricîlerin üzerine ekonomik ve siyasal baskılarla bunalttığı, önceden onlarla beraber savaşan Hz. Ali taraftarlarını gönderdi; böylece Haricî isyanını kanlı bir şekilde bastırıp isyancıların tamamına yakını ortadan kaldırdı (43/663).

Ebu Lü'lüe'nin, devletin başkentinde, devlet başkanını tehdit ettiği bilgisinden de emin değiliz. Çünkü Hz Ömer'e, Ebu Lü'lüe'nin gözdağı vermesi olayı, bir topluluğun önünde gerçekleşiyor. Hz Ömer'in yönettiği bir ülkede herhangi bir vatandaşın bile tehdit edilmesi, gözaltına alınmayı, tutuklanmayı ve takibi zorunlu kılar. Oysa burada, devlet başkanı tehdit ediliyor. Oradaki topluluktan da bir tepki göze çarpmıyor.

Ömer'in tehdit edilmesi haberiyle, bu işin planlı bir olay olmadığı, salt öfkeli bir insanın tutumu olarak düşünmemiz amaçlanıyor. Eğer planlı olsaydı, tehdidin, amaçlanan eylemi gerçekleştirmeye engel olacağı olasılığını da düşündürmesi gerektirmez miydi? Ebu Lü'lüe, gözdağı sonucu tutuklansaydı, eylemini gerçekleştiremezdi. Bu nedenle sorumluluk, Hz Ömer'e yüklenmiş olmaktadır. O, halk arasında dolaşırken devleti sanki tedbirsiz yönetmekteydi, izlenimi verilmektedir.

"O zamanlar, güvenlik tedbirlerine çok önem verilmezdi" gibi bir açıklamalar, ikna edici değildir. Hz Peygamber döneminde Medine'deki devletin, 10 yıl boyunca hangi tedbirlerle yönetildiğini, Hz Ömer herkesten daha iyi biliyordu. Bunun üzerine Hz Ebubekir dönemi, ondan sonra 10 yıllık kendi yönetim dönemi onlara çok şey öğretmişti. Öğrettiği içindir ki yetişkin esir kökenli, kim olduğu belirsiz insanların Medine'de ikamet etmesine izin vermiyordu. Buna izin vermeyen bir yönetim elbette onlar, şu veya bu gerekçeyle Medine'de ikamet etmeye başlayınca, onları takibe almayı ihmal etmez, hele tehdit edilme durumu varsa elbette daha fazla tedbir alınır.

Ebu Lü'lüe'nin, Hz Ömer'e suikast düzenledikten sonra intihar etmesi veya birileri tarafından öldürülmesi, olayla ilgili gerçeklerin örtbas edilmesine yönelik olmalıdır.

Diğer bir olasılık, aylık 100-120 dirhem vergi, doğru değildir. Bu haber, sonradan üretilmiş başka bir senaryodur.

Başka bir olasılığa göre, Ebu Lü'lüe, Ömer'in başka düşmanlarının ve Ebu Lü'lüe'nin ortaklaşa hareket edebileceği başka kişilerin de kışkırtmasıyla öfkesine yenik düşmüş ve bu yola gitmiştir.

Hız Ömer'in öldürülmesiyle ilgili pek çok senaryo, sonradan üretildiği izlenimi vermektedir.

Muhaliflere karşı ılımlı tutumu yüzünden tenkit ve şikâyetlere mâruz kalan Muğire, görevden alınacağını anlayınca halifeye oğlu Yezîd'i vâliht yapmasını tavsiye ederek makamını korudu ve (670) yılındaki veba salgınında ölünceye kadar görevinde kaldı.

Arapların dört dâhisinden biri kabul edilir. Ondandır 130'un üzerinde hadis nakletmiştir. Bu hadislerden dokuzu Buhari ve Müslim'de yer almakta, biri sadece Buhârî'de, ikisi de sadece Müslim'de bulunmaktadır." İslam Ansiklopedisi (DİA), Muğire bin Şu'be maddesi

"Muaviye, Amr bin el-As ve Muğire bin Şu'be. Büyük idari vazifeler için memuriyetler verilmiş fakat Halife İpin ucunu elde tutmak için daima dikkat etmiş ve her vasıtaya başvurmuştur. Hz. Ömer'in vefatından sonra bunları murakabe edecek kimse kalmadı. Hz. Osman ve Ali'nin idaresi zamanında baş gösteren büyük ihtilaflar sadece bu birkaç zatın ihtiraslarının neticesidir." Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/260

"Hz. Osman halife seçildikten sonra Muğire b. Şu'be, Abdurrahman b. Avf'a: "Ey Abdurrahman b. Avf! Sen Osman'a biat etmekle gerçekten isabet ettin" dedi. Abdurrahman b. Avf da: "Ey gözü şaşığı herif! Yalan söyledin. Eğer ben başkasına biat etmiş olsaydım, sen de o kişiye biat ederdin ve aynı sözleri de gider bu şekilde ona söylerdin" diye karşılık verdi. (İbn Kesîr, VII, 243; İbnü'l-Esîr, III, 77) Muğire sonra Osman'a giderek: "Eğer Abdurrahman senden başkasına biat etmiş olsaydı böyle bir biati kesinlikle kabul etmezdik" dedi. Bu sözler İslam öncesi Emevi - Haşimi mücadelesinin İslamlık döneminde de devam edeceğinin sinyallerini vermektedir." Ramazan Hurç, Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi, 411.

HZ ÖMER'İN, ÖLÜMÜ TEMENNİ ETTİĞİ, RÜYALARDA ÖLECEĞİ GÖRÜLDÜĞÜ İÇİN ÖLDÜRÜLDÜ İDDİASI

Hz Ömer'in öldürülmesiyle ilgili senaryolardan biri de, Hz Ömer'in artık yaşlandığına ve ölme vaktinin geldiğine dair haberlerin anlatılması ve ölümü temenni ettiğine dair dualar etmesidir.

Oysa Hz. Ömer, kendi döneminde fetih faaliyetleri zirvesini yaşarken, ele geçen toprakları fatihler arasında bölüştürmez ve hayatının son döneminde şu sözü söyler: "Allah'ım beni yaşatırsa, Irak'ın dullarını öyle bir halde bırakacağım ki benden sonra kimseye artık muhtaç olmayacaklar." Bu sözünü, kendi ülkesinde sermayenin belirli ellerde birikmesine engel olarak adil bir ülke oluşturmaya çalışacağını ve bu politikayı gelecekte gerçekleştirme isteğini ifade etmektedir.

Hz Ömer'in, ölüm anında dahi hayatta kalmak için doktor çağırması ve şifa aramaya çalışması değerlendirildiğinde, Halife'nin ölmeye istekli değil yaşamak azminde olduğu anlaşılır.

"Hz. Ömer'in, güvenlik tedbiri olarak Medine'de esir kökenli yetişkin hizmetlilerin ikamet ettirilmemesini emretmesine rağmen bu husustaki ısrarlara ve ihlallere yönelik, ölüm döşğinde serzenişte bulunması, ölümü temenni etmediği ve o konuda anlatılan rüya tabirlerini dikkate almadığını göstermektedir."⁵⁶

UYEYNE B. HİSN'İN HZ ÖMER'İN NERESİNDEN BIÇAKLANACAĞINI BİLDİRMESİ

Uyeyne b. Hısn, bir gün halifeye gelerek, bir yabancıнын kendisine saldırıp onu yaralayacağından bahsetmiş, elini de darbenin isabet edeceği noktaya koymuştur.⁵⁷

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Uyeyne, İslami ve ahlaki açıdan problemlili birisidir.⁵⁸

⁵⁶ İbn Sa'd, III. 316-324; Belâzuri, Ensâb. X. 410-418; Taberî, IV. 194; İbn Âsâkir. 410. 414; İbnu'l-Esir. Usdu'l-Ğâbe. IV. 163.

⁵⁷ İbn Âsâkir. 408; Tantavi, Ali, Naci Tantavi, Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullah b. Ömer, 400.

⁵⁸ UYEYNE B. HİSN EL-FEZÂRÎ (ö. 30/650): Fezâre kabilesinin reisi, İslam'a yakınlaşması veya düşmanlık etmemesi için zekattan pay verilenler (müellefe-i kulûbdan) arasında yer almaktadır.

"Uyeyne, Hendek Gazvesi'nde Medine'yi kuşatan müşrik ordusundaki Fezâreliler'in kumandanıydı. Kuşatma uzayınca Hz Peygamber, düşman ordusundan çekilmesi için Uyeyne'ye Medine'nin yıllık hurma mahsulünün üçte birini vermeyi teklif etti, Uyeyne ise yarısını istedi. Anlaşma imzalanmak üzereyken sahâbeden Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz sonuna kadar çarpışmaya hazır olduklarını söyleyerek Resûlullah'ı bundan vazgeçirdiler. Bu kazançtan mahrum olan Uyeyne, dört ay kadar sonra (Muharrem 6 / Haziran 627) kırk adamıyla birlikte Medine-Suriye yolu üzerindeki Gabe mevkiinde otlatılan Hz. Peygamber'e ait yirmi sağmal deveyi bir gece baskısıyla ele geçirdi. Bu sırada develerin başında bulunan Ebû Zer el-Gıfârî'nin oğlunu öldürdü, Ebû Zerr'in karısını da alıp götürdü.

Hicri 7 (628-29) yılında Hz Peygamber Hayber seferine çıktığında Uyeyne ve adamlarına tarafsız kalmaları için birtakım vaadlerde bulunduysa da Uyeyne Yahudilerin safında kalmayı tercih etti. Ancak Resûlullah'ın, Hayber'den önce onların memleketine yürümeye teşebbüs etmesi üzerine Uyeyne ve adamları Hayber'den ayrılıp Yahudileri yalnız bıraktılar. Savaşın ardından Uyeyne Medine'ye gelerek tarafsız kalması karşılığında kendisine önerilen malları talep etti, fakat olumlu cevap alamadı. Birkaç ay sonra Medine üzerine baskın yapmayı planlayan Gatafânîliler'a Uyeyne'nin yardım etme niyetinde olduğu anlaşılınca Hz. Peygamber'in gönderdiği Beşîr b. Sa'd kumandasındaki 300 kişilik bir kuvvet tarafından yenilgiye uğratıldı.

Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olan Uyeyne'nin fitihden önce İslâm'ı benimsediği söylenmekle birlikte kendi ifadeleri, onun hem fethi hem Huneyn ve Tâif seferlerine sırf mal ve câriye elde etmek için katıldığını ortaya koymaktadır. Tâif Muhasarası'nın ardından gelen Hevâzin heyeti esir düşen yakınlarını geri istedikleri vakit Uyeyne ile diğer bir kişi dışında herkes hissesini geri verdi. Uyeyne ise payına düşen yaşlı bir kadını ancak uzun uğraşlar sonunda iade etti. Hz Peygamber, Uyeyne'ye Hevâzinliler'den elde edilen ganimetten 100 deve ile Hz. Ali'nin Yemen'den gönderdiği külçe altının dörtte birini verdi.

Uyeyne, Resûlullah'ın vefatından sonra irtidad edip peygamber olduğunu iddia eden Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'ye katıldı. Onun yanında savaşırken Hâlid b. Velîd tarafından esir alınıp Medine'ye götürüldü. Medine yollarında çocuklar kendisine, "Ey Allah düşmanı! İmandan sonra küfre mi düştün?" deyince o, daha önce de Allah'a inandığını söyledi; ancak tekrar İslâm'ı kabul etmesi üzerine Hz. Ebû Bekir tarafından salverildi. Uyeyne'nin, Zibrikan b. Bedr ve Akra' b. Hâbis'le birlikte Hz. Ebû Bekir'in yanına gelerek kendilerine arazi

Böyle birisinin, Halife Ömer'e gelip, onun öldürüleceğine dair gayptan haber vermesi İslami değerler açısından doğru değildir. Bu yetmezmiş gibi nereye bıçak darbesinin vurulacağı iddiası, ne Halife tarafından ciddiye alınabilir, ne de o, bunu söylemeye cüret edebilir. Çünkü böyle bir cüretkârlık aynı zamanda tehdit ve gözdağı anlamına gelmektedir.

KA'B EL-AHBÂR'IN, HZ ÖMER'İN, ÖLDÜRÜLECEĞİNİ ÖNCE DEN BİLDİRMESİ

Yemenli haham (el-ahbar) Ka'b, Yahudilikten Müslümanlığa dönme bir kişidir. Hz Peygamber döneminde değil, Hz Ömer döneminde Müslüman olmuştur. Siyer kaynaklarında Hz. Ömer halife iken Medine'ye geldiği, Halife'nin Kudüs'te bulunduğunu öğrenince, oraya giderek kendisiyle görüştüğü ve onun huzurunda Müslüman olduğu kaydedilmektedir. Yahudilikten çok sayıda İsrailiyat bilgiyi Ebu Hüreyre ve Abdullah İbn Ömer aracılığıyla hadis rivayeti olarak İslam'a sokan kişi olarak bilinmektedir. Ka'b, bu açıdan güvenilirliği tartışılan bir isimdir.⁵⁹

verilmesini istediği, halifenin de onlara buna dair bir belge verdiği kaydedilir. Fakat Hz. Ömer, İslâm'ın müellefe-i kulûbun desteğine ihtiyacı kalmadığını belirterek ellerindeki belgeyi yırtıp atınca Hz. Ebû Bekir'e şikâyet etmişlerse de bir sonuç alamamışlardır. Hayatının son dönemlerinde kör olduğu belirtilen Uyeyne'nin ölüm tarihi bilinmemekte, ancak Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci devresine kadar hayatta kaldığı anlaşılmaktadır. Birçok rivayette adı geçen Uyeyne'den sadece iki hadis nakledilmiştir.

Kaba bir bedevî olarak tanınan Uyeyne'nin Müslüman olmadan önce ve sonraki dönemlerde yaptığı kabalıklara dair birçok rivayet nakledilir. Bir gün Hz. Peygamber'in yanına izinsiz girmiş, kendisine tepki gösterilince de hiçbir Mudarlı'dan izin almaya gerek görmediğini söylemiştir. Örtünmeyle ilgili âyetlerin inmesinden önce Resûlullah'ın yanına geldiğinde Hz. Aîşe'yi görmüş ve Hz. Peygamber'e münasebetsizce onu boşayıp daha güzel olan kendi karısını almasını teklif etmiştir. Buna öfkelenen Hz. Aîşe onun kim olduğunu sorunca Resûlullah, "Ahmak bir adam, ancak kavmi ona itaat ediyor" cevabını vermiştir. Bir defasında Hz. Peygamber, Uyeyne'nin karşından geldiğini görünce onu kötümüş, fakat yanına geldiğinde iltifat edip güler yüz göstermiştir. Bunun sebebini soranlara da insanların en kötüsünün, şerrinden emin olunmak için kendisine izzet ve ikramda bulunulan kimse olduğunu belirtmiştir (Buhârî, "Edeb", 38, 48, 82). Hz. Peygamber'in, torunlarından birini öptüğünü görünce kendisinin on çocuğu olduğu halde hiçbirini öpmediğini söyleyen, bunun üzerine Hz. Peygamber'in hakkında, "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz" (Buhârî, "Edeb", 18) dediği kişi de Uyeyne'dir.

Uyeyne kabalıklarını Hulefâ-yi Râşidîn zamanında da sürdürmüştür. Hz. Ömer döneminde yeğeni Hüner b. Kays'ın ricasıyla huzuruna çıkabildiği halifeye adaletli davranmadığını, insanlara kendilerini hoşnut edecek ihsanlarda bulunmadığını söyleyince öfkelenen Hz. Ömer kendisini cezalandırmaya niyetlenmişse de Hüner'ün araya girmesiyle bundan vazgeçmiştir. Uyeyne'nin kızı Ümmü'l-Benîn ile evli olan Hz. Osman bir gün Uyeyne'yi akşam yemeğine davet etmiş, o da oruçlu olduğunu, gece orucunun kendisine gündüz orucundan daha kolay geldiğini söylemiştir. Bu lâubali tavırları yüzünden Uyeyne'nin İslâm'ı samimiyetle kabul edip etmediği hususunda her zaman şüphe duyulmuştur. Vâkıdî, Medine çevresinde münafık bedevilerin bulunduğunu bildiren âyette (et-Tevbe 9/101) Uyeyne ve kavminin de kastedildiği kanaatindedir." İslam Ansiklopedisi (DİA), Uyeyne b. Hısn Maddesi

⁵⁹ KÂ'B el-AHBÂR (ö. H.32/M.652-53): Yahudilikten Müslümanlığa dönme Yemenli Kâ'b el-Ahbâr (haham), Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmamış, daha sonra Hz. Ömer döneminde Müslüman olmuştur. Yahudilikten çok sayıda İsrailiyat bilgiyi Ebu Hüreyre ve Abdullah İbn Ömer aracılığıyla hadis rivayeti olarak İslam'a sokan kişi olarak bilinmektedir. Hz. Ömer döneminde Medine'ye geldiği, halifenin Kudüs'te bulunduğunu öğrenince oraya giderek kendisiyle görüştüğü ve onun huzurunda Müslüman olduğu kaydedilmektedir. İsrailiyata dair rivayetleriyle tanınan bir tâbiüdür. 104 yaşında Humus'ta vefat etmiştir.

Kâ'b el-Ahbâr'ın ilk zamanlar kısra anlattığı, ancak devlet başkanı tarafından görevlendirilmeyen kişilerin kısra anlatmasını yasaklayan hadisi duyunca (Müsned, IV, 233) bundan vazgeçtiği, Muâviye'nin izin vermesi üzerine de bu işe tekrar başladığı belirtilmektedir (İbn Hacer, el-İşâbe, V, 650). "Kâ'b el-Ahbâr'ın güvenilirliği konusu tartışılmıştır. Onun verdiği bilgilere Hz. Ömer'in ilgi gösterdiği, kendisinden öğüt istediği ve tavsiyelerine uyduğu rivayet edilmiş, ancak bazı şeyleri nakletmekten vazgeçmediği takdirde kendisini Medine'den süreceğini söylediği belirtilmiştir. Sahabi Abdullah İbn Mes'ûd, rivayetlerinde yer alan gerçek dışı hususlar sebebiyle onu eleştirmiş (Kurtubî, XIV, 357), sahâbe arasında Kâ'b'ın rivayetlerine karşı olumsuz tutum ortaya koyan başka isimlerin de bulunduğu zikredilmiştir (Müsned, II, 486; Mes'ûdî, II, 348-349; İbn Hacer, el-İşâbe, III, 316).

Kâ'b, İsrâiliyat'a dair rivayetleri ve bazı sahâbîlerin onun hakkındaki beyanları dikkate alınarak çağdaş bazı müellifler tarafından eleştirilmiştir. M. Reşid Rızâ, Kâ'b'ın bu tür rivayetleri İslâm'a soktuğundan söz ederken kulluk tezahürlerinde de samimi olmadığını söyleyecek kadar ileri gitmiş ve onun bu tarafının pek

Ka'b el-Ahbâr (haham) bir gün Hz. Ömer'e gelir ve ömründen üç gün kaldığını, bu nedenle de yerine birisini tayin ederek tedbir alması gerektiği yönünde kendisini uyarır. Hz. Ömer, bilgisinin kaynağını sorduğunda Ka'b, Tevrat'ta buna işaret var, diye cevap verir. Ka'b bununla yetinmez, bu üç gün içinde her gün Halife'ye gelir ve ona ölümüne üç gün kaldı, ölümüne iki gün kaldı, ölümüne bir gün kaldı diye hatırlatır.⁶⁰

Haham Ka'b, Halife'nin evine her gidişinde Halife ölüm döşeginde iken, ayrıca Âl-i İmran suresinin 60. ayetini, "**Hak Rabbindendir. O halde, sakın şüphe edenlerden olma**" hatırlatır. Diğer bir ifadeyle, bu üç gün içerisinde, "Öleceksin, sakın bundan kuşku duyma" diye onu uyarır.⁶¹

Hız Ömer, bilinçli ve samimi bir Müslümandır. Müslümanlar, Allah'tan başka hiç kimsenin gaybı bilmediğine inanırlar. Onun, hele kısa bir süre önce Müslüman olmuş, geçmişinde haham olan Yahudi kökenli birinin gaybı bilebileceğine inanması mümkün değildir. Diğer taraftan onun, kendisiyle ilgili bir konuda Tevrat'a itibar etmeyeceği ortadadır.

Ancak bu haberlerle, ona gelen ölümün bir kader olduğu Ömer'in ağızından dillendirilerek konuyu kapatma ve üzerinde fazla durmama gayreti güdülmüş olmalıdır. Oysa aynı Ömer, veba salgını bulunan şehre girmekten vazgeçince, Ebû Ubeyde, "Ey Ömer! Kaderden mi kaçırıyorsun?" sorusuna Hz. Ömer, kaderden kaçmadığını ve veba salgını olmayan bir yeri tercihte bulunmasının da kader olduğunu bildiren kader tartışması, Ömer'in suikastı bir kader olarak değerlendirmesini mümkün kılmamaktadır."⁶²

HALİFE ÖMER, ÖLMİYİ ARZULAMIYORDU; AMA ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ ENDİŞELERİ VARDI

Yukarıdaki nakledilen bilgilere göre, Hz. Ömer, adeta ölmeyi bekliyor, artık ölme zamanının geldiğini, yakın zamanda bu yazgının önüne geçilemeyeceği gibi bir düşünce

çok hadisçiyeye gizli kaldığını ileri sürmüş, Kâ'b'ı sika (güvenilir) kabul eden âlimleri yanılıp aldanmakla suçlamıştır. Reşîd Rızâ'nın bu yaklaşımını Ahmed Emîn ve Ebû Reyze gibi müellifler daha da ileri götürmüş, bu eleştirilere yapılan karşı eleştirilerle tartışma günümüzde de önemini korumuş ve Kâ'b'ı bu eleştirilere karşı savunanlar da olmuştur."DİA (İslam Ansiklopedisi), Ka'b el-Ahbar Maddesi

"İbn Abbas Ka'b'ı yalancılıkla suçlamıştır." İbn Cerîr et-Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk, 1/47; Abdullah b.Hayyan el-İsbahânî, el-Uzme, III/1163. Aliyyülkârî, el-Mevdûâtu'l-Kubrâ'sında şöyle der: "Müminlerin emiri Ömer b. Hattâb, Mescid-i Aksâ'nın, Kubbetü's-Sahrâ'nın önüne mi yoksa arkasına mı inşa edileceği konusunda insanlarla istişare ediyordu ki, Ka'b el-Ahbar söz alarak: 'Ey Müminlerin emiri, onu Sahrâ'nın arkasına yap!' demişti; ancak Ömer (r.a.): 'Yahudinin çocuğu, sana Yahudilik bulaşmış! Hayır, onu Sahrâ'nın ön tarafına yapın ki, namaz kılanlar ona doğru yönelmesinler' demiş ve bu günkü yerine inşa ettirmişti.

Ömer, böylelikle Ka'b'ın, Müslümanların mescidinde Yahudilerin kiblesine doğru namaz kılınması isteğine engel olmuştu. Ka'b, Ehli Kitabın kutsal kitaplarından naklediyormuş gibi göstererek, daha önce Ömer'i öldürüleceği konusunda uyarılmış, fakat onun öldürülmesine karışan komplocularla bağlantısı ortaya çıkıncaya kadar kendisine yönelik bu suçlamayı unutmayıp içten içe gizlemişti. Ömer'in Ehli Kitabın kutsal kitaplarıyla ne alakası olabilirdi? Eğer İslam dini, zanna dayanarak suçlanan kimse hakkında işlem yapılmasına cevaz vermiş olsaydı, Ömer'in öldürülmesine ilişkin meselede Ka'b'ın durumu da mutlaka dava konusu olurdu. Nitekim Muaviye'nin şikayeti üzerine Ebû Zer'in Şam'dan Medine'ye çağrıldığı, Ka'b'ın Hz.Osman'ın meclisinde Ebû Zer'in mal biriktirmenin men'ine ilişkin düşüncesine karşı çıktığı, Ebû Zer'in de Ka'b'a cevaben: 'Yahudi'nin oğlu, sen karışma, bu senin meselen değil!' dediği tarihen bilinmektedir. (Taberi, Tarih, II/616). Ayrıca Avf b. Mâlik'in de, onun, Muaviye'nin kendisine gösterdiği müsamahadan faydalanarak kıssa anlatmasına karşı çıktığı bilinmektedir. İbn Hacer, İsâbe, V/647,650; İbn Asâkir, Târîhu Dimeşk, 50/170. Bütün bunlar gösteriyor ki, her ne kadar İbn Ömer'in, İbn Abbas'ın ve Ebû Hureyre'nin Ka'b'dan naklettikleri bazı rivayetleri bulunsa da, Hz. Ömer, Huzeyfe, Ebû Zer, İbn Abbas, Avf b. Malik ve Muaviye gibi sahabiler tam olarak ona güvenmiyorlardı." (Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ka'bu'l-Ahbâr ve İsrâiliyât, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004), Sayı: 1, s.224)

⁶⁰ Taberi, IV. 191; Belâzuri, Ensâb, X, 417; İbn Sa'd, III, 324.

⁶¹ Belâzuri, Ensâb, X, 417; İbn Kuteybe, el- İmâme, 36; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, Târîhu Ömer b. el-Hattâb. 196.

⁶² İbnü'l-Cevzî. Menâkıb. 54

içinde değildi. Bu durumu beklemediği ve çevresindekilere tedbirli olmadıkları için sitem ettiği bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.

“Abdullah b. Abbas’ın *“Katil Ebû Lü’lue”* demesi üzerine halife, *“Ben Medine’ye hiçbir kâfirin girmesini istemiyordum, sizin istediğiniz oldu, aklıma yenildim”* ya da *“...bana galip geldiniz’* diyerek hayıflanmıştır. Bir başka rivayete göre halife, *“Kim bana kastetti?”* diye sormuş, *“Muğîre’nin kölesi Ebû Lü’lue, yani ‘Feyrûz’* cevabını alınca da, *“Ben sizi kâfirlerin bize gönderilmesinden men etmiştim”* veya *“Ben sizi kâfirlerin bize gönderilmesinden men etmiştim bana asî geldiniz.”*, *“...beni yendiniz.”* cevabını vermiştir. Halifenin bu sözünden, yaşanabilecek muhtemel tehlikeyi önceden görebildiği anlamı çıkar. **Çünkü Ebû Lü’lue için kendisi ile bizzat valisi yazışmış ve halife de buna onay vermiştir. Yani Ebû Lü’lue, Medine’ye bizzat halifeden alınan özel izinle gelmiş olmasına karşın, halife ölmeden önce ahaba sitemde bulunmuştur. Bu durumda sitem, aslında Muğîre b. Şu’be üzerinden tüm ahabadır. O halde bu sözde, Muğîre b. Şu’be’ye sitem, ahaba karşı bir itaatsizlik suçlaması vardır.** Hatırlanacağı üzere, Küfe valisi Muğîre b. Şu’be, halifeye bir mektup yazıp, eli altında zanaatkar bir kölenin bulunduğunu belirterek, Medine Müslümanlarının faydasına olacağı düşüncesiyle kendisine giriş izni istemişti. Halifenin izni ardından Medine’ye gelen köle ise, bir zaman sonra Hz. Ömer’le bireysel vergisi hususunda birkaç defa görüşme çabaları oldu. Yani, **kölenin Medine’ye gelişinde hem valinin bizzat mektup yazacak kadar çabalaması, hem de Medine’nin ihtiyaçları üzerinden halife üzerinde baskı kurması söz konusudur.**

Halifenin, saldırı ardından katil üzerinden bir diğer tepkisi ise bizzat Abdullah b. Abbas’a olmuştur. Halifenin *“Sen ve baban, Medine’de kâfirlerin çoğalmasını istiyordunuz.”* ya da *“...hoşlanıyordunuz.”* sözü, karşı tarafı suçlama içerirken, yaşananlar nedeniyle halifenin kararlarının isabetliliğini de ifade eder. Çünkü halife Medine’de kölelerin bulunmasına, özellikle de ergenlikten sonra burada ikamet etmelerine müsaade etmiyordu.

Halife yaptığı araştırmaların ardından, olayı bireysel bir saldırı olarak değerlendirmeye devam etmiştir. Bunda en büyük delil, Medine’ye yetişkin köle giriş yasağı ihlalinin yanlışlığını dile getiren halifeye, İbn Abbas’ın *“İstersen girişlerini yasaklarız.”* ya da *“Onları öldürürüz!”* demesidir. Halife bu ifadeye, bir rivayete göre *“Yalan söylüyorsun...”* diyerek karşı çıkmıştır. **Bunda en büyük etken, İbn Abbas’ın en fazla köleye sahip olması düşünülebilir.** Bir başka rivayette ise, *“Sizin dilinizle konuşup, namazınızı kılıp, ibadetlerinizi yaptıktan sonra mı?”* diye çıkışması, aslında İslami kültür içinde yaşamının kazanımlarından, insanları soğutmama amacı taşır. Çünkü *“Acemlerin beldende çoğaldığını görüyorum, onlara karşı tedbirli ol”,* veya *“Tedbirli ol, ya da Acemleri Medine’den çıkar.”* uyarısını yapan Uyeyne b. Hısn’a halife, *“Onlar İslam’a sığınıyorlar.”* cevabını vermiştir.

Örneğin, olayla alakası olduğu söylenen Hürmüzan, Medine’ye bir Mecusi olarak gelmiş ve Hz. Ömer’in yardımı ile İslam’a girmiştir. Fakat Uyeyne, bu uyarısını yaparken sanki olayı biliyormuşçasına, parmağını Hz. Ömer’in yaralanacağı yere bastırarak imada bulunmuştur.⁶³

HALİFE ÖMER’İN ÖLDÜRÜLMESİYLE İLGİLİ FARKLI İDDİALAR

Bu konuda çok sayıda farklı görüş vardır. Hz Ömer’in, Ümeyye oğulları üzerinde sıkı denetim uygulaması da üzerinde düşünülmesi gereken başlıklardandır.

“Hz. Ömer’in basit bir köle anlaşmazlığı yüzünden öldürülmüş olmasının muhal (imkansız) olduğunu söyleyen Câbirî, Hz. Ömer’i öldüren Muğîre bin Şu’be’nin kölesi Ebu

⁶³ Demirci, Hz Ömer’in Öldürülmesi, 23-24 (İbn Sa’d, III. 320; Belâzuri, Ensâb, X, 423; İbn Âsâkir, XLIV, 415).

Lu'lue'nun hançerinin arkasında "Kureyşli" ellerin bulunduğunu söylemektedir. (Muhammed Abid el-Cabiri, Arap-İslam Siyasal Aklı, s.360) Bu görüşü bugünün siyâsî diliyle okursak açıkça söylemek istediği şudur: "Hz. Ömer, Kureyş'in çıkarlarını zedelemeye başladığı için "Emevi Derin Devletinin" gizli elleri tarafından öldürülmüştür.

Gerçekten de Hz. Ömer'in devlet mantığına teslim olmayan icraatlarına baktığımızda bu görüşün hiç de yabana atılmayacak bir gerçekliği yansıttığını görürüz. Şöyle ki; **Hz. Ömer, fetihlerle birlikte gelen ganimetlere (fey, cizye ve haraca) dayalı "âta" (maaş) sistemini bizzat kendisi kurmuş ancak bunu daha sonra değiştirmek istemişti. Bu sistemde Hz. Peygamber'e yakınlık ve İslâm'daki öncelik sırasına göre Kureyş ileri gelenleri maaşa bağlanmıştı. Fethedilen yerlerden gelen ganimet payları (beşte bir) Medine'ye geliyor ve oradan maaş olarak dağıtılıyordu.** Hz. Ömer, hilafetinin ilk yıllarında Kureyş'in İslâm'a geçmişteki hizmetleri, varlarını yoklarını İslâm için feda etmeleri ve neticede Medine'ye beş parasız gelmeleri karşısında bunu hak ettiklerini düşünüyordu. Ayrıca o günkü kabile mantığı diğer sahabilerde olduğu gibi Hz. Ömer'de de az çok vardı. Sahabeyi Hz. Peygambere yakınlığı derecesinde üstünlük sırasına dizmiş, ona göre âta (maaş) bağlamıştı. En yüksek maaşı Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in hanımları alıyordu. **Çalıştırdığı memuru olmayan, bugünkü gibi yaygın kamu hizmeti yapmayan, bütün geliri ganimet payı, cizye ve haraçtan ibaret olan böylesi bir devlet düzeni içinde ganimet paylarının ve haracın bölüşülmesi en önemli anlaşmazlıkların nedeni oluyordu. İşte Hz. Ömer, bu bölüşme sisteminin başına bela olduğunu anlamış, aşırı zenginleşmenin ve servetin belirli ellerde toplanmasının sakıncalarını görmüş, yakınlığa göre değil, herkese eşitçe dağıtmanın gerekliliğine inanmıştı.** Açıkça görülüyor ki bu fikir "tatlı maaşa" alışmış Kureyş ileri gelenlerini rahatsız edecek bir görüştür. Öte yandan **Hz. Ömer, fethedilen toprakların savaşa katılanlar arasında pay edilmesi sistemini (ayete rağmen) kaldırmış, arazileri eski sahiplerine bırakarak onlardan toprak vergisi anlamına gelen haraç ile yetinilmesini istemişti. Bu ise savaş ganimetleriyle servetlerine servet katan tamahkârlara ağır bir darbe olmuştu. Yine Hz. Ömer, Kureyş ileri gelenlerinin Medine'den çıkmasına izin vermiyor, beklenmedik şekilde zenginleşen kimi valilerin mallarına el koyuyor, lüks ve debdebe içinde yaşayan, köşk ve saraylar yaptıran özellikle Ümeyyeoğulları'na mensup idarecilere göz açtırmıyordu. Üstelik Hz. Peygamber zamanında "Müellefe-i Kulub" oldukları gerekçesiyle zekâtтан pay alan kimi Kureyş/Emevi ileri gelenlerine verilen bu payı da kesmişti...**

İşte bu icraatlarıyla Hz. Ömer, Kureyş/Emevi uluları için onların tabiriyle "sıkıcı ve usandırıcı" olmaya başlamıştı. **Hz. Ali, Ebuzer, Ammar gibi sahabiler devrimin mantığını, muhalefette, genellikle devletten görev almayarak sürdürüyorlardı. Ama Hz. Ömer, devletin başındaydı ve devletin mantığının, devrimin mantığını teslim almasına direniyordu.** Bunu yaparken çoğu zaman da "kendi yöntemleriyle" hareket ediyor, bir tür "adâletli diktatör" edasıyla göz açtırmama politikası güdüyordu. Tabii bu da yüzeysel kalıyordu. **Çoğu kişi o gidince kurtulacaklarını, ganimeti ve haracı sorunsuz bir şekilde paylaşacaklarını düşünüyordu.** Nitekim böylesi kişiler Hz. Ömer'in ölmesi ve Hz. Osman'ın Halife olmasıyla rahat bir nefes almışlar, ganimet (fey, cizye, haraç ve buna dayalı âta) düzeni iyice yerleşmiş, Hz. Ali'nin beş yıllık iktidarı dönemindeki direnişi sonuç vermemiş, Muaviye ile birlikte "devletin mantığı", "devrimin mantığına" galip gelmiştir. Artık Muaviye ile birlikte Emeviler eski derin iktidarlarına kavuşmuşlar, devlet tam bir "ganimet" (rant) sistemine dönüşmüştür. Burada Hz. Ömer'in başaramadığı şey bir zamanlar Ensara karşı savunduğu Kureyş'in kontrolden çıkmasına engel olamamasıdır. Bu konuda aldığı tedbirler yüzeysel kalmış, göz açtırmama politikasının ötesine geçememiştir. Asıl derine inerek bölüşüm sistemini, kabile mantığına dayalı rantçı âta düzenini değiştirememiştir. **Yeni fethedilen toprakların eski**

sahiplerine bırakılması örneğindeki gibi bir yeniliği bu konuda gerçekleştiremediği görülüyor. Hz. Ömer kendi kurduğu “âta sisteminin” kurbanı olmuştur diyebiliriz. Yenilikçiliği fazla ileri gidip “âta sistemini de” değiştireceğini söylemeye başlayınca gizli ellerin hain hançeri “devletin mantığını” işletmiştir...

Öte yandan Hz. Ömer’in ganimet mantığının aşılmasında olduğu gibi kabile mantığının aşılması konusunda da çok önemli yenilikçi misyon üstlendiğini görüyoruz. Örneğin İslâm siyâsî düşüncesi içinde “meşveret” anlayışının gelişip kurumsallaşması yolunda ilk adımı Hz. Ömer atmıştır.”⁶⁴

“Sahabiler, fethedilen toprakların muharipler arasında paylaşılaştırılması hususunda hemfikir bulunuyorlardı. Bu fikre yalnız Hz. Ömer muhalifti. O diğerlerini ikna etmeye muvaffak olmasaydı bugün Müslüman ülkeler zirai çiftliklerden kötü olurdu. **Ebu Bekr ve Ali, fethedilen arazilerin varidatlarında (gelirlerinde) herkesin eşit hisseye sahip olması kanaatindeydiler.** Hz. Ömer ise, ifa edilen hizmetlere göre değişik miktarlar tespit etti. **Ebu Bekr ve Ali, çocuklu cariyelerin alınıp satılmasına müsaade ettikleri halde, Ömer, bunu yasakladı.** Hz. Ömer’in bu meselelerde kanaatlerindeki mükemmellik o kadar açıktır ki bunun münakaşasına mahal yoktur.”⁶⁵

“Bazı kaynaklar Hz. Ömer’in öldürülmesi olayının Medine’de bulunan İranlı ve Suriyeli yabancıların tertiplemediği bir suikast olduğunu haber verirler. Hz. Ömer, yaralanışının üçüncü gününde, Hicretin 23. yılının 26 Zilhiccesinde (Miladi 3 Kasım 644) vefat etti.”⁶⁶

HZ. ÖMER’İN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAŞANAN OLAYLAR

Hz. Ömer’in ölümünden sonra yaşanan olaylar, Müslümanlar arasında yeni birtakım sorunlara yol açmıştır.

“Ömer b. el-Hattâb’ın Ebû Musa el-Eş’arî’nin sözleşmeli kölesi Ebû Lu’lu’e tarafından yaralanmasından sonra oğlu Ubeydullah, onunla işbirliği içinde oldukları kanaatiyle Hürmüzân’ı⁶⁷ ve bir zımmî olan Cufeyne’yi öldürdü. Hürmüzân, Müslüman olduğu için Ubeydullah’ın cezalandırılması meselesi, halife olur olmaz Hz. Osman’ın karşılaştığı bir problemdi. Halife Osman, Ubeydullah’ı kısas etmeyi reddederek onu bağışladı.

Ayrıca ona, Farslılara ve Mecusiliğe hamiyeti nedeniyle Hürmüzân’ın Ebu Lu’lu’e’yi Ömer’i öldürmeye teşvik ettiğini, samimi bir Müslüman olmadığını, Ömer’in kendisine verdiği 20 dirhem atıyyeyi az bulduğunu söylediler. Öte yandan Ömer’in öldürüldüğü gün Ebû Lu’lu’e’nin

⁶⁴ İhsan Eliaçık, Adalet Devleti, 179-181,

⁶⁵ Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, 2/370.

⁶⁶ Sabri Hizmetli, İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), 206

⁶⁷ **HÜR MÜZÂN-I FÂRİSÎ** (ö. 23/644): Hz. Ömer’in ölümünden sorumlu tutularak katledilen Sâsânî kumandanı. Sâsânî dönemi İran’ının önde gelen sülâlelerden birine mensup bulunan Hürmüzân-ı Fârisî’dir. Kâdisiye Savaşı’nda (16/637) İran ordusunun sağ kanadına kumanda etti; başkumandan Rüstem’in öldürülmesi ve Farslar’ın dağılmasından sonra kumandanlarla birlikte Medâin’e çekilerek Müslümanlara karşı koymaya çalıştı. Ancak Sâsânî kumandanları başarılı olamadılar ve çeşitli bölgelere dağıldılar. Hürmüzân, Nehritrâ’ya kadar ilerleyen İslâm ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Basra kuvvetlerinin başında Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den eman dileyerek teslim oldu (21/642). Ebû Mûsâ onu, ileri gelen on iki İranlı ile birlikte Enes b. Mâlik’in gözetiminde Medine’ye gönderdi. **Hürmüzân’ın Medine’ye getirilişi ve Hz. Ömer’in huzuruna çıkarılışı İslâm tarihçileri tarafından çok ayrıntılı bir şekilde anlatılır.** Halife ile konuşan Hürmüzân onun kendisini İslâm’a davetini reddettiği halde eman almayı başardı ve maiyetiyle birlikte ikamete mecbur tutulduğu Mısır’a gitmek üzere yola çıktı; fakat yolculuk sırasında gemisi kazaya uğradı ve zorlukla kurtularak Medine’ye geri döndü. Hürmüzân burada müslüman oldu, kendisine zaman zaman İran hakkında danışmanlık yaptığı Hz. Ömer’in emriyle 2000 dirhem atâ bağlandı. Hürmüzân, 26 Zilhicce 23 (3 Kasım 644) tarihinde Hz. Ömer’i şehid eden İranlı hıristiyan köle Ebû Lü’lü’ün (Fîrûz en-Nihâvendî) öldürülmesinden sonra onu azmettirdiği gerekçesiyle halifenin oğlu Ubeydullah tarafından katledilmiştir. İslam Ansiklopedisi (DİA), Hürmüzân maddesi.

Hürmüzan'ın evinden bir hançerle çıktığı ve bu hançerin elbiselerinin altında görüldüğü de zikredilmiştir. Bu sebeplerle Osman'a, Hürmüzan'ın yaptığıının yeryüzünde fesat çıkarma gayreti olduğunu, başına gelenleri hak ettiğini, ancak ona cezasını halifenin vermesi gerektiği halde Ubeydullah'ın cezayı kendi eliyle verdiği için yanlış yaptığını, öte yandan Ubeydullah'ın yaptığıının onun döneminden önce meydana geldiğini, o sırada cezayı verecek kimse bulunmadığını, bunlardan dolayı ona herhangi bir ceza vermenin gerekmediğini söylemişlerdir.”⁶⁸

“Hz. Osman Halife seçildiğinde Hürmüzan ve Cufeyne ile, Ebû Lü'lüe'nin küçük kızını öldüren Ubeydullah b. Ömer'in yargılanması meselesiyle karşı karşıya kaldı. Bu konuda Müslümanlar arasında değişik görüşler vardı. Bazı Müslümanlar masum insanları öldürdüğü için kısas uygulanması ve Ubeydullah'ın idam edilmesi gerektiği görüşündeydiler. Hz. Ali de Hz. Osman'a bu şekilde düşündüğünü söylemişti. Diğer bazıları ise, babası yeni katledilmişken yakın zamanda oğlunun da öldürülmesinin kabile dengeleri bakımından güç bir durum ortaya çıkaracağını düşünüyordu. Hz. Osman meseleyi içtihatla çözme yoluna gitti. Ubeydullah'ın, öldürdüğü kimselerin ailelerine diyet ödemesine karar verdi. Başka bir rivayete göre ise Hz. Osman kısasa hükmetmiş, fakat maktul ailelerinin diyetle yetinmesi üzerine Ubeydullah'm idamından vazgeçmişti.

Ancak Hz. Osman, bu konuda Hz. Ali'nin itirazıyla karşılaşmıştır. Hz. Ali suçluluğu kesin olmayan insanları öldüren Ubeydullah'ı affetmesinden dolayı Hz. Osman'a kızmış ve ona içtihadından dolayı karşı çıkmıştı. Hatta “Eğer elime güç geçerse, ona (Ubeydullah b. Ömer'e) kısas uygulayacağım.” demişti. Hz. Ali halife olunca onun bu sözünü unutmayan Ubeydullah Muâviye'ye sığındı ve Sıffin savaşında öldürüldü. Belâzurî ise Hz. Ali'nin Ubeydullah'a “Ey Fâsık! Eğer bir gün elime imkan geçerse Hürmüzan'ın yerine seni öldüreceğim” dediğini rivayet etmektedir. Neticede Hz. Osman, suça göre değil kişiye göre ceza uygulayarak “yumuşak halife”, “affedici, merhametli halife” imajına ister istemez sahip olmuştur.”⁶⁹

SONUÇ

Adil olmak; sağlam bilinç, güçlü irade, inanç ve kararlılık, sabır ve cesaret işidir. Ancak dürüst insanlar, gerçek anlamda hak ve adalet mücadelesi verirler. Adil olma konusunda kararlı davrandığımız zaman; toplumdaki güç odaklarını, egemen güçleri, sermaye ve taraftar sahiplerini, karşımıza alacağız demektir. Çünkü haksızlığı daha çok güç sahipleri yapar. Zayıf ve güçsüz olanların haksızlık yapma potansiyelleri daha düşük, etkileme alanları daha dardır. Haksızlığa cesaret edememeleri için onları caydırmak daha kolaydır. Hak ve adalet mücadelesi veren ve bunda kararlı olanlar, bunun bedelini ağır öderler ve ödemişlerdir. Haksızlığı yaşam biçimine dönüştürmüş güç sahiplerini veya kendisinde güç vehmedenleri kontrol etmek veya durdurmak oldukça zordur. Yukarıdaki olasılıkları dikkate aldığımız zaman Hz. Ömer de, bu bedeli ödeyenlerden biri olmalıdır.

Medine'deki Müslümanları ve onların güçlenmesini; öncelikle Mekke'nin müşrik otoriteleri, sonra Medine'deki Yahudiler, daha sonra çevre kabileler ve devletler bir tehdit olarak görmüşlerdir. Allah Resulü (as)'nın, Medine'nin çevresindeki ülkelerle olan diplomatik ilişkilerini bir tehdit unsuru olarak okumuşlardı. Hâlbuki ortada, durup dururken kendilerine saldırı düzenleyecek bir tehdit yoktu. Ancak kendi halklarını etkileyecek, saldırganlıklara, hukuki ihlallere ve kendi ülkelerindeki zulümlere sessiz ve

⁶⁸ Adnan Demircan, Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştiriler, 15

⁶⁹ Fatih Topaloğlu, Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri, 307.

tepkisiz kalmayacak bir tehdit söz konusu idi. Nitekim bu ihlalleri bir sonucu olarak Irak, Suriye, Mısır, Basra (İran) ve Filistin fethedilmişti.

Dünyadaki yaygın uygulama, fethedilen arazilerin savaşan askerlere ganimet, bu toprakların sahiplerinin de köle olarak paylaştırılması idi. Müslümanlar, bu kadar büyük fetihlerle karşılaşınca, dünyadaki uygulamaların kendileri için de geçerli olacağını düşündüler. Oysa bu gerçeğe yüz yüze gelince Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerini daha bir dikkatlice incelemeleri gerekiyordu. Ganimetten bahseden ayetlerde kastedilen gayrimenkul olmayan mallar idi. Ganimet sözcüğü, Arapça'da 'koyun' anlamına gelen 'ğanem'le aynı köke sahiptir. Bilindiği gibi 'koyun' gayrimenkul mal değildir.

Bazı Müslümanlar, Hz. Ömer'den; fethedilen Irak, Suriye, Mısır, Basra (İran) ve Filistin topraklarını ve onların haklarını savaşanlar arasında paylaştırılmasını istemiş ve bunda ısrarcı olmuşlardır.

Halife Ömer, gayrimüslimler için Kur'an'da bildirilen gayrimüslim vergisini konu edinen 'cizye' ayetini ve savaşız ganimet olarak ifade edilen 'fey' ayetini delil getirerek, o arazileri yalnızca toprak vergisi (haraç) karşılığında kendi sahiplerinden almama konusunda Müslümanları ikna etmiştir. Alınan vergileri, o güne kadar, -örneğin Bedir'e, Uhud'a katılanlar diye- sağladıkları katkı ve hizmete göre halka aylık maaş olarak dağıtmıştır. Bedir ve Uhud'a katılanlar vefat edince, daha eşit bir gelir dağılımı yapacaktı.

Irak, Suriye, Mısır, Basra (İran) ve Filistin gibi ülkelerde savaş sonucu esir alınan insanların köleleştirilmesiyle ilgili valilerin talebini geri çevirmiş ve onlara ülke içinde yaşayan gayri müslim vatandaşlar (zımmi) statüsü kazandırmıştır. Adaletin dağıtımında sınıf, statü, ırk, renk, cinsiyet ve din ayrımı yapmamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Demirci (Doç.), Hz Ömer'in Şehadeti, İslâmî İlimler Dergisi. Yıl 9, Cilt 9. Sayı 2. Güz 2014.
- Abdülhalik Bakır (Prof.), Erken İslam Döneminde Endüstri Köleleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXVIII/1, 2013, 51- 75
- Adnan Demircan (Prof.), Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bâkılânî'nin Cevapları, İstem, Yıl:4, Sayı:8, 2006, s. 9 - 20
- Cahit Güngör, Çağdaş Tefsirde Kölelik Yorumu, Yüksek Lisans Tezi, Ankara İlahiyat Fak, 2005
- Davut Şahin (Doç.), Hz. Ömer'in Kur'an anlayışı ve yorum yöntemi, Doktora tezi, 2009, Ankara İlahiyat.
- Fatih Topaloğlu, Hz. Ali'nin, Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri, Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri, Diyanet İşleri Başkanlığı İzmir İl Müftülüğü, 2007
- Halit Çil (Dr.), Halife Ömer b. Hattab Devrinde Etkili Yönetim, 344, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012 Cilt.1, Sayı: 4
- Hüseyin Çelik (Doç.), Kur'an-ı Kerim'de Cariyelerle Evlilik Meselesi, KSÜ İlahiyat Fak. Dergisi 18(2011)
- İhsan Eliaçık, Adalet Devleti, İnşa Yayınları, 2011
- Mustafa Fayda (Prof.), Hz Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, Marmara Üniver., İlahiyat Fak. Yay. 1989.
- Ramazan Hurç (Doç.), Siyaset Bilincinin Oluşumu Bağlamında Dört Halifenin Seçim Sistemi, 411, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, Sayfa: 389-418, ELAZIĞ-2003.
- Sabri Hizmetli (Prof.), İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), Ankara İlahiyat Yay. 1991.
- Serdar Özlü (Prof.), Dört Halife Döneminde İç Güvenlik, Doktora Tezi, Ankara İlahiyat, 2003
- Şiblî Numanî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, Hikmet-Dava-Çağ Yay. 1975, İstanbul, Çeviren Talip Yaşar Alp
- Zeki Duman (Prof.), İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı, Erciyes İlahiyat Fak. Dergisi Sayı: 12 - 2011/I

Hazırlayan: Turgut ÇİFTÇİ